

# Munkiana

nr. 65

2019

22. årgang



[www.munkiana.dk](http://www.munkiana.dk)

issn: 1397-7172

# Kaj Munk Selskabet

**Bestyrelse:****Formand:**

Christian Grund Sørensen, Anders Borks Vej 9, 9000 Aalborg  
tlf. 98 12 43 78, E-mail: cgs@km.dk

**Næstformand:**

Peter Øhrstrøm, Stokrosevej 5, 9380 Vestbjerg,  
tlf. 98 29 70 61, E-mail: poe@hum.aau.dk

**Kasserer:**

Anna Saarup Brinth, Toften 40, 7441 Bording,  
tlf. 86 86 13 78 (fastnet) eller mobil 23 31 47 63, E-mail: ASBrinth@mail.tele.dk

Ricardt Riis, Carit Etlars Vej 25, 8700 Horsens,  
tlf. 75 62 54 28, E-mail: rriis@mail1.stofanet.dk

Jon Høgh, Tim Kirkevej 37, 6980 Tim,  
tlf. 97 33 34 49, E-mail: fam.hogh@post.tele.dk

---

**Hjemmeside:** [www.munkiana.dk](http://www.munkiana.dk)

Redaktion: Jon Høgh,

Redaktør for forskningsartikler i tidsskriftet: Mogens Pahuus.

Grafisk produktion: meller.dk

Cover: Suzanne Eide Knudsen.

---

**Forsidebillede:** Kaj Munks blå anemone - Danmarks nationale forårsblomst

Munkiana udgives i samarbejde med Kaj Munk Forskningscentret ved Aalborg Universitet,  
[www.kajmunk.hum.aau.dk](http://www.kajmunk.hum.aau.dk)

**Kommende Munkiana:** Munkiana udkommer fast to gange årligt, i maj og i november. Deadline for indsendelse af artikler, man ønsker optaget i tidsskriftet, er 1. april og 1. oktober. Lejlighedsvis vil temanumre og særnumre supplere de to faste numre.

Artikler indsendes til redaktør **Jon Høgh:** [fam.hogh@post.tele.dk](mailto:fam.hogh@post.tele.dk).

## Forskningsartikler i Munkiana

Artikler, der ønskes optaget som forskningsartikler, vil blive underkastet fagfællebedømmelse (peer review) efter den standard, som traditionelt gælder i det internationale forskningsmiljø, således som det er beskrevet på Forskningsministeriets web-site. Artikler, der er optaget i Munkiana på denne måde, bliver specielt markeret som forskningsartikler.

Professor emeritus Mogens Pahuus, Aalborg Universitet, har redaktionsansvaret for forskningsartiklerne i Munkiana – herunder for ledelsen af review-processen.

## Generalforsamling i Kaj Munk Selskabet

Der afholdes generalforsamling i KMS i Kaj Munks Præstegård i Vedersø  
**lørdag 15. juni kl.10-12.**

Derefter en let frokost i form af smørrebrød.

Af hensyn til køkkenet er **sidste tilmeldingsfrist mandag den 10. juni**  
til Christian Grund Sørensen, mail: [cgs@km.dk](mailto:cgs@km.dk)

Foredrag v. Selskabets formand Christian Grund Sørensen:  
Hvad ville Kaj Munk sige om ytringsfriheden?

**Forslag sendes til formanden, [cgs@km.dk](mailto:cgs@km.dk), senest 27. maj.**  
Endelig dagsorden fremlægges på Munkiana.dk derefter.

Mulighed for at forsætte dagen med præstegårdens arrangement om Valdemarsdag.



## Valdemarsmøde i Kaj Munks Præstegård 800 års jubilæum for Dannebrog



Der indbydes til Valdemarsmøde i Kaj Munks Præstegård lørdag den 15. juni 2019.

Program:

1. Kl. 13: Gudstjenste i Vedersø Kirke
2. Kl. 14: Flaghejsning i parken
3. Kl. 14.30: Foredrag

Den 15. juni er det Midtjyske Museers Dag, derfor er der gratis adgang til præstegården.  
Der kan købes kaffe og kage i pausen. Husk at medbringe en stol

## Bustur til vestjyske Kaj Munk - seværdigheder

**Lørdag den 7. september**

arrangerer Vennekredsen for Kaj Munks Præstegård en bustur rundt i Vestjylland  
til destinationer, der havde stor betydning for Kaj Munk  
**med afgang fra præstegården kl. 9.30.**

Pris: medlemmer af Vennekredsen 200 kr. inkl. frokost.

Pris for ikke-medlemmer: 250 kr. inkl. frokost.

Tilmelding til Magnus Moesgaard. Tlf.: 2342 8653  
eller mail: [moesgaard.em@gmail.com](mailto:moesgaard.em@gmail.com)

Bindende indbetaling til konto: 7670 – 4351867. Tilmeldingsfrist den 30. august.

# Indholdsfortegnelse

Jon Høgh Professor Peter Øhrstrøm, 70 år	5
Jon Høgh: Særudgaven Munkiana nr. 64 og dette Munkiana nr. 65	8
Magnus Moesgaard: Tale ved kransenedlægning på Kaj Munks grav i anledning af 75 året for hans død, den 4. januar 2019	10
Richardt Riis: For lidt og for meget	11
Paul Gerhard Schoenborn: Hvordan en amatør kom til at oversætte Kaj Munk	13
Søren Daugbjerg: Gerhard Schoenborn - En enestående fortaler for Kaj Munk i Tyskland	19
Christian Hartung: Hvad lærer Kaj Munk os i dag i Tyskland	29
<hr/>	
<b>Anmeldelse:</b> Jon Høgh Arne Munk: ”Lolland - under Solens Lysekroner!”	32
<hr/>	
Carl P. Behrens: Kaj Munks Blå Anemone - Danmarks nationale forårsblomst	35
Knud Erik Andersen: Hvordan argumenterer Kaj Munk?	38
Hans Kristian Jørgensen: Vi nærmer os Kaj Munks mindsten på Hørbylund Bakke	47
<hr/>	
<b>Forskningsartikel:</b> Jon Høgh: Kaj Munk i tiden 1943 - 1944	48

## Professor Peter Øhrstrøm, 70 år

Af Jon Høgh

Under et besøg hos os i forbindelse med et arrangement i Kaj Munks Præstegård i Vedersø, hvor professor Peter Øhrstrøm skulle holde foredrag, opfordrede han mig til at blive medlem af Kaj Munk Selskabet. Vi sad dengang begge i præstegårdsbestyrelsen. Peter Øhrstrøm mente vistnok, at når man kunne være med dér, så måtte det være på sin plads også at bidrage på anden måde. Jo, det var nok en overvejelse værd.

Selv havde Peter Øhrstrøm været med i Selskabet, siden Jens Kristian Lings oprettede det på Kaj Munks 99-års fødselsdag den 13. januar 1997. Men det var slet ikke en selvfølge. *”Jeg har – ligesom så mange andre danskere – kendt overfladisk til Kaj Munk, siden jeg var ung, men jeg begyndte først seriøst og systematisk at interessere mig for hans liv og værker sidst i 1990’erne efter anbefaling fra min gode ven, Søren Dosenrode. Jeg har bestemt ikke fortrudt, at jeg gik i gang med forfatter-selskabet. Det har givet mig en masse, især når det gælder tilværelses- og kristendomsforståelse”*, siger han.

Peter Øhrstrøm udtaler sig sådan, fordi han i 1998, året hvor fru Lise Munk døde og 100-året for Kaj Munks fødsel, sammen med professor Søren Dosenrode tog initiativ til oprettelse af Kaj Munk Forskningscentret, der har digitaliseret og annoteret Munks dramatiske værker, artikler og kendte prædikener. Endvidere har Centret registreret adskillige dokumenter fra Munks arvin-



Professor Peter Øhrstrøm

ger. Centret har siden dets oprettelse i sommeren 2005 været hjemmehørende på Aalborg Universitet ved Institut for kommunikation med Peter Øhrstrøm som formand.

Optagetheden af metafysiske spørgsmål har præget hele Peter Øhrstrøms liv og virke. Men det har også, og i lige så høj grad, naturvidenskabelige, matematisk-fysiske, spørgsmål. Peter Øhrstrøm er metafysiker og fysiker og meget, meget andet. Han er den gode urtegårdsmænd i sindets og sjælens blomstrende have. Han gøder jorden. Han sår og prikler. Han hæger om og passer de ædle planter, for det er, hvad de er: ædle. Men det betyder, at frugterne på en og samme tid for Øhrstrøm taler både til forundring over tilværelsens helhedsbillede og til de naturkræfter, som vi er underlagte. Man kan ikke adskille tingene, når de nu hænger sammen, troen, kristendom-

men og naturvidenskaben. Alligevel tror mangen en matematiker, fysiker, kemiker, kort sagt, mangen en naturvidenskabsmand, på, at naturlovene er skruet sammen kun efter de beviser, som hans forskning har bibragt ham. Men så blander en anden tankesætter sig, der ganske bramfrit meddeler, at det ikke er den skinbarlige sandhed. Hvis eller når der eksisterer naturlove, så eksisterer også en højere lovgiver for, hvordan enkelthederne i dem er skruet sammen. Det gælder for alle mennesker i alle livets forhold, og kun sådan kommer det, der er betydningsfuldt, vores liv ved.

Det synes også at være Peter Øhrstrøms egen tese. I en fødselsdagsartikel i Kristeligt Dagblad i anledning af, at han lørdag den 23. marts 2019 fyldte 70 år, udtalte han: *"Jeg håber og tror, kan man sige, at der kommer bedre videnskab ud af at tro, fordi man i troen får forstørret sit verdensbillede og faktisk tillader andre ting at have betydning end lige dem, videnskaben i dag kan argumentere overbevisende for"*. Dagen før fødselsdagen udkom antologien "Tro og Videnskab", som Øhrstrøm har redigeret. Titlen antyder klart, hvad bogens artikler diskuterer.

Peter Øhrstrøm tillader sig kun sjældent at holde fri; eller er det nu sandt, når man betænker, at arbejdet lige så meget er hans hobby. Lige gyldigt hvad! Med sin tro og sit kristent grebne sind stiller Peter Øhrstrøm sig gerne til rådighed som forsker og formidler af de resultater, han er nået frem til, igennem artikler i videnskabelige tidsskrifter og bøger om tidsbegrebet, logik og etisk argumentation, og ved forelæsninger på universiteter verden rundt. Desuden er han en

værdsat og afholdt vejleder for de phd.-studerende på universitetet. Læsere af Munkiana, hvis redaktør han har været i en årrække, vil vide, at Øhrstrøm også her i adskillige videnskabelige artikler og i artikler, skal vi sige af mere 'folkelig' art, har blandet sig i Kaj Munk-forskningen.

Peter Øhrstrøm er vokset op i Herlev, og i barndomshjemmet var kristentroen forbundet med varme og livsglæde. Han og hans familie blev på et tidspunkt faste kirkegængere i Herlev Kirke, og både her og i hjemmet lærte han at stole på, at Gud elsker sine børn. En lektor Blomme-type af en matematiklærer på Statsgymnasiet Schneekloths Skole forsøgte at ødelægge gymnasiastens kærlighed til både Gud og Jesus, når han tordnede, at man ikke skal tro; man skal vide. Det mente Peter var urigtigt, for han besad både megen tro og megen matematisk viden. Med kompetencerne inden for matematik, fysik og kemi, var han umulig at røre.

I 1968, hvor ungdomsoprøret satte ind, men uden Peter Øhrstrøm, blev han student og begyndte at læse matematik og fysik på Aarhus Universitet. Efter fire års studier blev han i 1972 cand.scient. Straks derefter påbegyndte han at studere idehistorie, ligeledes i Aarhus. Igennem en årrække var han gymnasielærer i sine naturvidenskabelige fag samt i oldtidskundskab, men i 1986 blev han ansat som forsker på Aalborg Universitet.

Henholdsvis i 1980 og 1988 blev Øhrstrøm dr.scient. i videnskabshistorie og videnskabsteori og lic.phil. i idehistorie, og siden 2001 har Peter

Øhrstrøm været professor på Institut for kommunikation ved Aalborg Universitet.

I 2000 blev professor Øhrstrøm medlem af Etisk Råd, hvor han satte sine tydelige fingeraftryk bl.a. som modstander af aktiv dødshjælp og stamcelleforskning med dens interesse i at kunne anvende ihjelslåede fosteranlæg ved kunstig befrugtning til forskning og udvikling af lægemidler. I 2010 udtrådte han af Etisk Råd. Samme år tildeltes han Dannebrogordenen.

Kirkeligt tilhører Peter Øhrstrøm sammen med sin kone, Hanne Øhrstrøm, som han giftede sig med i 1973, Pinsekirken, hvor troslæren udelukkende læses i Bibelen, fordi den anses for at være Guds sande og uspolerede Ord.

Peter Øhrstrøm holder meget af at læse i det følelsesladede Johannes-Evangelium. I evangeliets første kapitel så Jesus Natanael komme imod sig. Straks han så ham, og uden at Natanael havde opløftet sin røst, sagde Jesus, at han er uden svig.

Det må være Natanael, der bistår Peter Øhrstrøm.

## Jagtmiddag på Kaj Munks Præstegård



**Fredag den 4. oktober kl. 18.00**  
indbyder Vennekredsen for Kaj Munks Præstegård til en flot jagtbufet, jagthornsblæsning og fortællinger ved Rejkjær Jagtselskab.

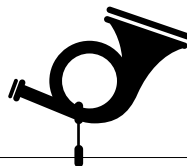
Aftenen byder også på en bogudgivelse.

Pris: 350 kr. ekskl. drikkevarer

Tilmelding til Magnus Moesgaard.  
Tlf.: 2342 8653 eller mail:  
moesgaard.em@gmail.com

Bindende indbetaling til konto:  
7670 – 4351867.

Tilmeldingsfrist den 17. september.



## Særudgaven af Munkiana nr. 64 og dette Munkiana nr. 65

Af Jon Høgh

Denne udgave af Munkiana kan ikke indledes med andet end en hyldestartikel til professor Peter Øhrstrøm i anledning af hans 70-års fødselsdag i marts. Hans betydning for Kaj Munk-forskningen er og har i mange år været ganske unik, dels som mangeårig redaktør af dette tidsskrift og med både videnskabelige og lettere artikler bag sig og dels, og ikke mindst, som formand for Kaj Munk Forskningscentret med hjemsted på Aalborg Universitet.

I år udsendes ikke mindre end tre udgaver af Munkiana. To almindelige og en særudgave. Særudgaven, Kaj Munk Avisen, der er trykt i et oplag på 3.500 stk., kom i begyndelsen af januar som en nytårsgave til Kaj Munk Selskabets medlemmer. En del af oplaget er afleveret til Kaj Munk Forskningscentret i Aalborg med gratis uddeling for øje.

Det samme gælder for de rigtig mange eksemplarer, der er blevet bragt til Kaj Munks Præstegård i Vedersø, da institutionen i februar måned atter slog dørene op for offentligheden. Avisen er overhovedet ikke dybdeborende. Den behandler og indrammer i korte artikler det, der efter redaktørernes mening, udgør det væsentligste i Kaj Munks liv og virke. Alle ”journalisterne” er kompetente folk med stor viden og indsigt i Kaj Munk og hans værker.

Det er i år 75 år siden, at Munk blev myrdet på Hørbylunde Bakke den 4. januar

1944. På 75-årsmindedagen deltog omkring 120 mennesker i en højtidelig arrangement af Ringkøbing – Skjern Museum og Vennekredsen for Kaj Munks Præstegård, der begyndte med kranselægning på Kaj Munks grav ved vennekredsbestyrelsens formand, Magnus Moesgaard, hvis smukke tale ved graven bringes i dette nummer af Munkiana.

Det samme gør et bearbejdet foredrag, der efter kaffebordet holdtes i præstegården, hvor emnet var Kaj Munk i tiden 1943-44. Der var flere, som under punktet ’Ordet frit’, havde lyst til at sige et par ord. En af dem var forfatter og tidligere sognepræst og provst i Holstebro, Hans Kristian Jørgensen, hvis indlæg bringes under overskriften *Vi nærmer os Kaj Munks mindesten på Hørbylunde Bakke*.

Forfatteren Ricardt Riis funderer i sin artikel *For lidt og for meget* – ansporet af artiklen om Otto Larsen-sagen i forrige nummer – over årsagen til, at Kaj Munk stillede sig til rådighed for at forsvare Otto Larsens manglende tro på og erkendelse af Jesu opstandelse. Munk selv var i bund og grund uenig med Otto Larsen. Riis skriver meget rigtigt i artiklen: *At Kaj Munk forsvare ham så iltert, som man kunne læse om i den anførte artikel, tror jeg har med det at gøre, at Munk mærker et engagement hos Otto Larsen, en vilje til at tage livet med kristendommens problemer. Og et sådant engagement anerkender Munk, selv om Otto Larsen når et andet resultat end Munk.*

Ellers fokuseres i Munkiana på den store tyske Kaj Munk-oversætter Paul Gerhard Schoenborn. Selv fortæller han



meget spændende i artiklen *Hvordan en amatør kom til at oversætte Kaj Munk* om det kald, han følte med et var blevet hans, da han en dag i 1993 stod ved Munks grav på Vedersø Kirkegård og tænkte, at han måtte gøre noget.

Det har han i allerhøjeste grad også gjort, hvad man også kan læse om i både Søren Daugbjergs artikel *Paul Gerhard Schoenborn – En enestående fortaler for Kaj Munk i Tyskland* og hos forfatter og sognepræst Christian Hartung i artiklen *Hvad lærer Kaj Munk os i dag i Tyskland?* Både Schoenborn og Hartung udtrykker på deres folks vegne beskæmelse over mordet på Kaj Munk. Vi må imidlertid huske, at Munk ikke blev myrdet af tyskerne, men af nazisterne, hvilket jeg også i breve har gjort de to gode forfattere opmærksomme på.

Forfatteren Carl P. Behrens har med kærlighed behandlet Kaj Munks kendteste digt, *Den blaa Anemone, 'Danmarks nationale forårsblomst'*, som han florabestemmer den. I sin artikel opstiller Behrens synoptisk originalmanuskrip-

tet med Mindeudgavens version, men han kommer også ind på komponisten Egil Harders betydning for digtets udbredelse.

Den meget flittige Kaj Munk-forsker, ekstern lektor på Aalborg Universitet og forfatter Knud Erik Andersen, har i længere tid studeret Kaj Munks avisjournalistik. Til dette nummer af Munkiana har han skrevet artiklen *Hvordan argumenterer Kaj Munk?*

Igennem 10 eksempler fastslår Knud Erik Andersen, at Munk nok kunne være saglig-kritisk i debatten, men ofte henfaldt han også – gennem generaliseringer, ironi, sarkasme og humor – til gå efter manden frem for bolden.

Endelig indeholder Munkiana en anmeldelse af et aldeles unikt og velskrevet skrift om en af Kaj Munk arrangeret familietur til Lolland, som Arne Munk har skrevet, og som Arnes enke, Hanne Munk, fandt i hans efterladte papirer og besluttede sig for at udgive. Udgivelsen indledes med et velklingende og givende forord af Hanne Munk.



Vedersø kirke

# Tale ved kranselægning på Kaj Munks grav i anledning af 75-året for hans død, den 4. januar 2019

*Af Magnus Moesgaard.*

*Fmd. for bestyrelsen for Vennekredsen  
for Kaj Munks Præstegård.*

Vi er samlet her i dag for at markere 75-året for mordet på Kaj Munk.

75 år! For år tilbage ville jeg nok have tænkt, at 75 år, det er mindst 3 evigheder, og måske temmelig abstrakt, men af en eller anden grund er det som om, at jo længere tid der går, jo mere nærværende og jo vigtigere bliver kendskabet til historien og det historiske perspektiv, som på den måde indrammer nutiden og sætter vores liv i relief.

Hvor er det så, at Kaj Munk kommer ind i den fortælling, og hvor er min tilgang til et menneske, jeg aldrig har mødt, og som blev myrdet længe før, jeg blev født pga. sin vedholdende modstand mod den tyske besættelsesmagt og sin rolle i en krig, jeg kun har hørt om?

Kaj Munk udfordrer og provokerer os til stadighed med sin skarpe og kompromisløse holdning til bl.a. samarbejdspolitikken. Det var for ham noget, der ikke kunne gradbojes, noget han bare måtte tale imod, og det var da heller ikke popularitet, som han anglede efter, når han uden omsvøb gik i rette med høj og lav, lige fra regering og værnemagten til de landsmænd, der var lidt for samarbejdsvillige. For det betalte han så den højeste pris. Flugt var for ham ingen mulighed, da det i hans øjne ville gøre hans ord og modstand betydningsløse og ligegyldige.

Der blev i Danmark ikke brændt landsbyer ned, der blev ikke hængt folk op i

lygtepælene som hævn for angreb på tyske tropper. Alligevel var der nogen, for hvem sejrusrusen må have været noget ambivalent, der manglede jo en ægtemand, en far, en søn. De, der manglede, og de, der sad tilbage med store ar på krop og sjæl, var jo dem der sikrede, at Danmark efterfølgende kunne indtage en plads i bl.a. FN som en suveræn stat i den frie verden.

Hvordan har vi så forvaltet den arv og den forpligtelse, der har været medvirkende til, at vi har haft fred og fremgang i landet i over syv årtier? Kan vi i vor selvgodhed og magelighed, i en kompleks og uoverskuelig verden, holde os fri af at falde for enkle og let forståelige paroler, hurtige og nemme løsninger baseret på den laveste fællesnævner? Er vi i stand til som samfund at opretholde den sammenhængskraft, der er helt nødvendig for at undgå social uro med ustabilitet og frygt til følge? Kan vi det i en tid, hvor egoisme, grådighed, selvgodhed og et totalt fravær af moral og ordentlighed, hører til dagens orden i et omfang, som jeg ikke troede muligt? Kan vi det i en verden, hvor nyheder og løgne spredes over en hel verden i et tempo, vi ikke har fantasi til at forestille os?

Det er måske lige der, vi mere end nogensinde har brug for at vende blikket bagud, prøve at få det historiske perspektiv med. Lytte og forstå, huske på hvad der var i spil, og hvad vi kunne have mistet, og hvor høj en pris, nogen dengang betalte, og som nogen stadig betaler i kampen for frihed og et samvittighedsfuldt og næstekærligt menneskesyn.

Det er måske lige der og nu, vi mere end nogensinde har brug for at spørge: Er det sandt?

Måske kunne vi gøre det lidt bedre!

## For lidt og for meget

Af Ricardt Riis

... fordærver alt, fortsætter ordsproget. Og det kan man sige om de to trosopfattelser, som artiklen *"Skatten i lerkar – Otto Larsen sagen og Kaj Munks rolle i den"* i Munkiana nummer 63 beskæftigede sig med. Otto Larsen tror for lidt, Kaj Munk tror for meget. Otto Larsen vil tilsyneladende stille spørgsmålstegn ved Jesu opstandelse, Kaj Munk vil til den normale kristne trosbekendelse føje en tro på muligheden af ved troens kraft at kalde en død tilbage til livet. Det er dog vist kun i forbindelse med sit svar af opvækkelsen i "Ordet", at han laver denne tilføjelse. Men netop i 1932 ser man dette "for lidt og for meget" i fuldt flor i den danske trosdebat.

Man skal vist ikke undre sig så meget over, at den for-lidt-troende Otto Larsen bliver afskediget. Mere mærkeligt er det, at den for-meget-troende Kaj Munk forsvarer ham så iltert, som man kunne læse om i den anførte artikel. Det har, tror jeg, med det at gøre, at Munk mærker et engagement hos Otto Larsen, en vilje til at tage livtag med kristendommens problemer. Og et sådant engagement anerkender Munk, selv om Otto Larsen når et andet resultat end Munk, også hvis man ser bort fra den tilføjelse, Munk laver til trosbekendelsen, det med muligheden for en dødeopvækkelse.

Dette engagement viser sig hos Otto Larsen bl.a. derved, at han vil uddrage den lære af Jesus-begivenheden, at Jesus "står for os som den, der ved sit Liv mere end nogen anden har indpren-

tet Selvhengivelsens høje Ideal i Verden"<sup>1</sup>. Og dette svarer jo forbavsende godt til Munks engagement, det, der af ham blev betegnet som martyrsindet, og som var noget, han både prædikede og levede efter.

Men overfor påskens opstandelsesbudskab står Otto Larsen med en lige så pauver tro som mange af nutidens præster. Det er næsten kommet på mode at udtrykke sin tvivl om Jesu opstandelse. Hvis man synes, det er for meget med denne opstandelse, kan man sige, at man ikke tror på Jesu "fysiske opstandelse" (hvad det så er for noget). Det synes at være den samme lidt kleinmodige tro som den, Otto Larsen havde, når han synes at kunne nøjes med de "værdier", som Jesus har efterladt os.

Sjovt nok har Munk næsten givet sin tilslutning til den tanke, som Helge Rode fremsatte, og som Otto Larsen refererer: at "den største Vanskelighed ved Paa-skeunderet ligger ikke i dets formentlige Umulighed, men deri, at vi ikke rigtig har Brug for det"<sup>2</sup>. Munk siger i en påskeprædikenen, at vi "værger for os; vi har slet ikke Brug for dette [for at føle på den opstandne Jesus, rr], vi ønsker kun hans Sejr i det rent aandelige"<sup>3</sup>, Men han slutter med at sige: "Som et opbrudt Væld skyller Lyset frem, væltende over Ende og til Side alle mine egne Betæneligheder og Betragtninger. Atter er der noget saa overmodigt guddommeligt i denne krasse Synlighed, hvormed Frelseren viste sig som Sejrherre for Apostlene. De skulde se, at han tramper paa Øgler og Drager, Dødens Kraniegrin trædes sønder under hans vældige Fod".

Dette svarer til den glæde ved legemlig-

heden, som unge Mikkel Borgen giver udtryk for i "Ordet": "Men jeg elskede jo også hendes legeme" (replik 898).

Og det er vel noget af det, der skal siges med budskabet om Jesu opstandelse: at også vort legeme er skabt af Gud, at også vort legeme derfor skal være med i Guds rige. Men det skal altså siges med netop denne krasse synlighed, netop som et basunstød imod al videnskabsangst, netop som en overmodig guddommelig stemme imod alt dette forsigtigpeteri med en "ikke-fysisk opstandelse".

Men hvad så med den tilføjelse til trosbekendelsen, som Munk kommer med, dette med, at man for at have kristentro skal tro på muligheden af en dødeopvækkelse? ("Ordet", replik 928).

Munk nævner sin tro og tvivl i det brev til Egon Larsen, som han offentliggjorde i Berlingske Aftenavis den 30. september 1932. Her skriver han:

"Jeg er rygende uenig med Otto Larsen, jeg tror slet ikke, det er den Vej, vi skal, der er Dage, da jeg ved, at det passer bogstaveligt, at Jesu Legeme løftede sig opad og forsvandt bag en Sky for Disciplenes Øjne paa Himmelfartens Dag, og at fromme Helgener hele Kirkens Historie igennem har gjort Mirakler i Stil med Kristi – der er andre Dage, da vor Tids Religion, Troen paa Sanserne, driller mig saa haardnakket, at jeg er paa Vej til et: "Gammelt Sludder og Ævl det hele!"

Her nævner han alt det, som han mener, videnskaben må vende sig imod, men som han med des større kraft vil fastholde. Men læg mærke til, at han af Bjørnstjerne Bjørnson er blevet foranlediget til at pynte lidt på kirkehistorien:

"at fromme Helgener hele Kirkens Historie igennem har gjort Mirakler i Stil med Kristi". Ja, det er Bjørnsons påstand i "Over Evne", hvor han lader præsterne blive enige om, at Gud har lovet kirken mirakler, og at det, kirken mangler i vore dage er troen på miraklerne.

Det får dem til sidst til at sige i kor "Troen kan, åh, den kan". Men Bjørnson viser så, at troen netop ikke kan. Det vil Munk gøre oprør imod med "Ordet", og derfor lader han Johannes opvække Inger. Blot sørgeligt, at han ikke nøjedes med at rette Bjørnsons fejl, men i stedet gentog den med sin påstand om mirakler i stil med Jesu mirakler. Det passer jo ikke. Der er beretninger om åndeudrivelse, vel også om helbredelser af syge, men ingen – ingen – beretning i hele kirkens historie om dødeopvækkelser. Og der er ingen af kirkens mange teologer, der har påstået, at sådanne undere hørte med til kirkens kendetegn; uddrivelse af onde ånder af og til, javist, men aldrig har det heddet sig, at man i kirken skulle opleve opvækkelse af døde, blot man havde en tilstrækkelig stærk tro.

Markusevangeliets uægte slutning er vel det sted, hvor der gives disciplene flest undergørende kræfter. Her hedder det (Mark. 16,17f):

Og disse tegn skal følge dem, der tror: I mit navn skal de uddrive dæmoner, de skal tale med nye tunger, og de skal tage på slanger med deres hænder, og drikker de dødbringende gift, skal det ikke skade dem; de skal lægge hænderne på syge, så de bliver raske.

Altså, disciplene får ikke undergørende kræfter til at opvække døde.

Så Munks engagement går med døde-

opvækkelsen i “Ordet” over gevind. Og han lurer også lidt med udtrykket her, som om han godt véd, at han er langt ude: “mirakler i stil med Kristi”, det er jo ikke helt forkert, for kirken har foretaget åndeudrivelser. Men Kristus foretog jo også dødeopvækkelser. Skal de så regnes med til disse “mirakler i stil med Kristi”?

Ikke, hvis vi spørger kirkehistorien. Men Munk har omhyggeligt formuleret sig, så en dødeopvækkelser kan lirkes ind i formuleringen.

Fake news? Nej, villet tvetydighed.

Så altså: For lidt og for meget fordærver alt. Ikke blot som Otto Larsen for lidt i form af forbehold overfor Jesu opstandelse, også som for Munks vedkommende for meget i form af opvækkelsen af Inger i “Ordet”.

#### Litteratur:

Otto Larsen “Skatten i Lerkar”

Ricardt Riis: “Et spark til himlens dør”

---

1 Otto Larsen: Skatten i Lerkar, side 88.

Ricardt Riis: Et spark til Himlens dør, side 34

2 Otto Larsen: Skatten i Lerkar, side 100.

Ricardt Riis: Et spark til Himlens dør, side 36

3 Kaj Munk: Ved Babylons Floder, side 16.

Ricardt Riis: Et spark til Himlens dør, side 233

## Hvordan en amatør kom til at oversætte Kaj Munk

*Af Paul Gerhard Schoenborn*

Oversættelse fra tysk til dansk ved  
Christian Ulrich Terp

For at sige det fra starten: Jeg er ikke oversætter af fag. Jeg har aldrig fra anden side været stillet den opgave at oversætte tekster af Kaj Munk til tysk. Og dog har jeg alligevel efter mere end tyve års indgående beskæftigelse med digterpræsten fra Vedersø arbejdet med egne private oversættelser. Disse omfatter både posthume bibelske skuespil, ”Alverdens Urostifterne”, fjorten Kaj Munk dramaer, og endelig også elleve af ”En digters Oxford Snapshots.” Hvordan skete det? Hvad var det for en interesse, der ansprede mig?

### En afklarende begivenhed

Da jeg en dag i 1993 besøgte Kaj Munks grav, oplevede jeg noget, der nærmest må betegnes som et kald. Jeg mærkede tydeligt, at jeg måtte beskæftige mig med Kaj Munk, - martyren for den politiske Kristus. Jeg havde i flere årtier allerede beskæftiget mig intensivt med Dietrich Bonhoeffer og modstanden i Det Tredje Rige, - med Oscar Romero og den sydamerikanske befrielsesteologiske martyrer.

I min egenskab af studenterpræst og præst for den evangeliske voksenalder havde jeg holdt foredrag og seminarer og offentliggjort enkelte ting om disse temaer. Men nu stod det mig klart: Du må beskæftige dig med denne danske digterpræst. Han tilhører i et økumenisk perspektiv en ny tids nye martyrer.<sup>1</sup>

**At vække interesse for Kaj Munk**  
Mens jeg endnu var aktiv som præst, holdt jeg nogle foredrag om Kaj Munk, og forsøgte også gennem mindre og større artikler at vække interesse for den danske martyr blandt læsere af økumenisk orienterede tidsskrifter.

På den tid var der i min kirke vokset en bevægelse frem, som dels ville gøre bod for de forfærdelige forbrydelser under Holocaust og dels ønskede at indlede en oprigtig dialog med Israel. Derfor fremhævede jeg i særlig grad Kaj Munks bekendelse til jøden Jesus, og satte dette forhold i relation til beretningerne om de danske jøders lykkelige flugt i oktober 1943.

Man lyttede opmærksomt til mig, og mine tilhørere oplevede det som en opløftende beretning, som positivt modstykke til de tyske forbrydelser.

At det trods min begejstring krævede både tålmodighed og vedholdenhed at vinde gehør, vidste jeg fra mit almindelige arbejde. Opmuntring fik jeg dog fra Eberhard Bethge, Dietrich Bonhoeffers nære ven. Han skrev til mig: ”Først nu hører jeg om Kaj Munk gennem Dem. Han må helt klart ses i sammenhæng med Dietrich Bonhoeffer, skønt han i social og arbejdsmæssig henseende var anderledes.”

Efter min pensionering var det ganske naturligt, at jeg beskæftigede mig endnu mere intenst med Kaj Munk. Og det betød for det første, at jeg måtte fordybe mig i denne danskers liv og baggrund, gerning og gennemslagskraft. Med tiden fik jeg mig samlet et ganske omfattende privat Kaj-Munk-Arkiv. For det andet fortsatte jeg, med mine begrænsede

virkemidler, at udbrede kendskabet til Kaj Munk, - i avisartikler, ved foredrag og gennem mindre seminarer.

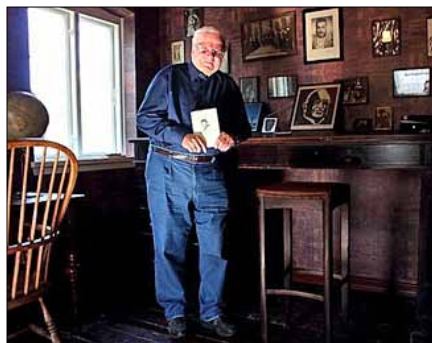
## **Mødet med Kaj Munks originaltekst**

Det stod mig dog snart klart, at jeg måtte studere Kaj Munks egne originale tekster. Det vil sige på dansk. På det tidspunkt kunne jeg kun læse en smule på dansk, men jeg havde ikke lært sproget systematisk og til bunds. Så jeg måtte finde mine egne veje som amatør og tilrettelægge egne strategier for oversættelse:

Som theolog var jeg trænet i omhyggelig oversættelse af tekster, og der fandtes gode dansk-tyske ordbøger.

Kaj Munks journalistik og poesi stillede mig dog overfor særlige sproglige vanskeligheder. Så jeg var mig som amatør hele tiden bevidst om mine begrænsninger. Kaj Munks dramaer og skuespil derimod har en mere tydelig og letfattelig dialog. Teatret bygger på den ene side på kommunikation mellem dem, der agerer og taler på scenen, og på den anden side med tilskuerne, som ser og lytter. Munks livfulde replikker talte deres tydelige sprog til mig, og de var lettere at oversætte til tysk.

Det tog mig ikke mange og lange overvejelser at finde ud af, hvad jeg som det første ville oversætte: ”Han sidder ved smeltediglen” – skuespillet om racevanvid, jødefølgelse i NS-Tyskland og om Jesus, som selv var jøde. Hvorfor man hverken den gang i 1938, eller i årtierne efter 1945 i den tyske evangeliske theologiske debat, var opmærksom på dette drama, var mig helt ubegribeligt. Her var jo den helt specifikke



Paul Gerhard Schoenborn ved Kaj Munks skrivepult i 'Stærekassen', Vedersø Præstegård

tyske Israel-Kirke-Problematik og det i efterkrigstiden presserende spørgsmål om "den historiske Jesus" så tydeligt og dramatisk forbundet med hinanden.

Således kom jeg nu godt i gang og udviklede til eget brug en metode, hvormed jeg kunne oversætte "Smeltediglen". En stor del af de danske ord er nært forbundne enten med plattysk eller engelsk. Nogle af de grammatiske ejendommeligheder kan man udlede betydningen af, når man tygger grundigt og længe på sætningen. Når det drejede sig om særlige ejendommeligheder i det danske sprog fik jeg hjælp af Søren Daugbjerg og Arne Munk, som efterfølgende kritisk gennemgik denne tekst og andre senere oversættelser. Men frem for alt, takket være oversætter-amatørens nødvendige langsommelighed, åbnede tydningsmulighederne både budskab og mening for mig, så jeg fandt vej til strukturerne i Kaj Munks tankeverden, til den indre logik og hans teaterstykkers komposition.

### **"Han sidder ved smeltediglen" – i Tyskland**

En gang i løbet af foråret 1996 havde jeg færdiggjort en oversættelse, som jeg

selv var tilfreds med, og som også kunne stå for fagfolks kritik. Hvad skulle der så ske nu? Jeg henvendte mig til to tyske teatertidsskrifter – men man var ikke interesserede. Jeg sendte kopier til venner. De var gennemgående positive, men mente ikke, at der var noget teater, som ville turde binde an med en opførelse af et stykke, der var så tidsbundet, som tilfældet var. Med et sådant ældre stykke kunne man hverken vække interesse hos medierne eller tjene penge. Jeg tænkte: Der måtte da kunne findes en vej, så mennesker kunne komme til at forholde sig til budskabet i "Smeltediglen" - og til stykkets forfatter.

Ved et tysk-ghanesisk bryllup lærte jeg min teaterbegeistrede ven, Dierter Schermeier, at kende. Jeg fortalte ham om de muligheder for en kristen-jødisk dialog, som jeg så i netop dette skuespil af Kaj Munk. Han blev fyr og flamme og iscenesatte stykket sammen med to professionelle skuespillere. Dramaet havde premiere d. 9. november i en kirke i Essen<sup>2</sup>. Derefter drog de to skuespillere på tourné med stykket. De opfører det endnu fra tid til anden.

### **Andre oversættelser: "En idealist" og "Ordet"**

Successen med "Smeltediglen" gav mig mod på også at oversætte "En idealist" og "Ordet". Jeg var ikke under tidspres, men fordybte mig for min egen fornøjelses skyld i disse værker.

Hver eneste gang jeg havde et par ledige timer til rådighed, satte jeg mig til computeren. Arbejdede, så længe koncentrationen var der, og så holdt jeg pause til næste dag, hvor jeg så arbejdede videre. På den måde undgik jeg frustrationer.

Dertil var dramaerne for øvrigt også alt for livfulde!

Sideløbende hermed beskæftigede jeg mig også med Kaj Munks biografi, - for også at forstå baggrunden for hans arbejder. ”En idealist” er et spejl billede af, hvordan den unge kristne digter på den ene side er fascineret af magtmennesket Herodes, og på den anden side står fast i sin overbevisning om, at barnet fra Betlehem og manden på korset sætter en grænse for enhver form for menneskeligt magtstræb.

I et brev til sin mor, Marie Munk, kommer det tydeligt til udtryk, hvor berørt den unge præst må have været, da han skulle begrave en ganske ung kvinde fra sognet.

”Ordet” tydede jeg som Kaj Munks forsøg på, gennem skuespillets dramatiske sprog, at bearbejde sin egen oplevelse af den totale afmagt ved Marie Sands dødsleje. At Munk i dette skuespil ville stille spørgsmålet, om en dødeopvækelses under i Jesu navn kunne være muligt, forekom mig at være en for kortsigtet betragtning, fordi man derved ville give dramaet et pædagogisk sigte. Intet lå Munk fjernere end dogmatiske diskussioner.

Jeg søgte selvfølgelig også nøjere information om de tilgrundliggende omstændigheder, og det lærte jeg meget af. Med hensyn til ”En Idealist” måtte jeg med forbløffelse fastslå, hvor mange detaljer fra eksamenspensummet om Herodes den Store theologistudenten havde taget med i sit drama, faktuelle forhold som også er tilgængelige i nutidige videnskabelige lexica.

I forbindelse med mit arbejde med ”Ordet” studerede jeg også de to kirkelige

retninger i Danmark, - Indre Mission og Grundtvigianismen -, som ikke har nogle direkte sammenlignelige paralleller i Tyskland. Således blev jeg hele tiden konfronteret med nye forhold, som jeg måtte sætte mig ind i. Dette arbejde førte mig langt videre end de biografiske studier af Kaj Munks liv, som jeg selvfølgelig stadig beskæftigede mig med.

Det lykkedes mig imidlertid ikke at få disse oversættelser udgivet, heller ikke en antologi med kortere uddrag af Kaj Munk-tekster.

Overalt kun venlige afslag. Men ved Søren Daugbjergs mellemkomst lykkedes det mig at komme i kontakt med Herman Sørensen i Holstebro, som sammen med sin svoger havde en web-side, hvor man gennem diverse tekster og kilder kunne informere sig om Kaj Munk og deltage i kritiske diskussioner.

Han foreslog mig, at jeg skulle stille mine avisartikler og mine oversættelser af Munktekster til rådighed for hans projekt. Det gjorde jeg gerne. Først med ”En Idealist” og ”Ordet”, - sidenhen med andre oversættelser.

Som altid var det mit vigtigste mål at udbrede kendskabet til Kaj Munk, hans liv, hans arbejde; hans kamp og skæbne under den tyske besættelse af Danmark. Derfor erhvervede jeg også en licens til at kunne vise Carl Th. Dreyers filmatisering af ”Ordet” ved offentlige arrangementer og dermed indbyde til diskussion og debat. En katolsk provst i Münster, som jeg har et mangeårigt venskab med, motiverede et amatørteater i Münster / Westphalen til, på grundlag af min oversættelse, at opføre ”Ordet” i den lokale menighed. Man kan se denne opførelse på youtube.<sup>3</sup>



## **Bogen ”Kaj Munk Schauspiele”**

Som altid var det mig magtpåliggende, at man kunne få Kaj Munks vigtigste dramaer i hænde, enten på tryk eller på bibliotekerne.

Jeg havde allerede i 1977 fået fremragende oversættelser af ”Cant” og ”Før Cannae” i hænde, oversat af den danske sydslesviger Rolf Lehfeldt fra Flensborg. Senere sendte han mig også sin version af ”Niels Ebbesen”. Vi fattede den plan, at vi ville udgive vore samlede oversættelser i en fælles bogudgivelse.

Det lykkedes for Rolf Lehfeldt at få Sydslesvigsk Forening til at påtage sig denne udgivelse. Vi bad Arne Munk om at skrive et indledende essay: ”Dramatikeren Kaj Munk og hans samtids åndsliv”.

I 2003 præsenterede det danske mindretal i Sydslesvig bogen ved et arrangement på Flensborghus. Arne Munk påskønnede vores oversættelsesarbejde på den for ham karakteristiske måde med en blanding af ros og humoristisk kritik.<sup>4</sup> Rolf Lehfeldt oplevede dog ikke dette. Han døde året før.

## **Mine principper som oversætter**

Arne Munk havde i anledning af min oversættelse af ”Ordet” kritisk bemærket, at min tyske tekst ikke formåede at gengive det danske bondesprogs karske og ligefremme tonefald. Den kritik havde han ganske ret i.

Mit vigtigste oversættelsesprincip var dog at gengive den danske betydning så præcist som muligt. Det skulle der komme en klar og let forståelig tysk tekst ud af. Men de danske replikkers flow, bøndernes indforståede sprog, pie-

tisternes fromme talemåder eller det finere rigsdanske sprog, - det var alt sammen vanskeligt at gengive og fordrede særlig indlevelsessevne og intuition.

Et vigtigt princip har det imidlertid altid været for mig, aldrig at modernisere oversættelsen, ej heller at oversætte til gængs tysk nutidig jargon. Efter min opfattelse er det ikke nødvendigt i Kaj Munks tilfælde at tilpasse hans sprog til nutidige udtryksformer. Vigtigt var og er det for mig, at formulere en klar og forståelig tysk tekst – så tæt på Kaj Munks egen tekst og sproglige stil som muligt.

Da jeg oversatte ”Havet og Menne-skene” har jeg ganske bevidst ikke gengivet de mange vestjyske passager med plattyske paralleller. Det ville måske have været rimeligt, men mit kendskab til den nedertyske sprogtoner, som præger det plattyske, har jeg ikke fornøden indsigt i til at kunne formidle. Også mine forsøg på at gengive Kaj Munks blankvers fra ”Samson” på tysk mislykkedes.

## **Oversættelse af andre dramaer**

I de følgende år oversatte jeg flere skuespil. Kaj Munks ”Havet og Menne-skene” begejstrede mig meget, også fordi jeg var meget fascineret af Sigfred Aagaards filmatisering. ”Kongen og Kardinalen” fascinerede mig på samme måde, fordi det er så monumentalt et historisk scenebillede af Shakespearsk format. Det samme gælder for ”Fugl Phønix”, fordi det her handler om Versaillestraktatens vedtagelse i 1919, hvis negative følger virkninger for verdenshistoriens videre forløb vi nok ser tydeligere i dag end det var muligt fuldt ud at gennemskue for den unge intuitivt visionære Kaj Munk.

Arne Munk gav mig en kopi af originalmanuskriptet til ”En Almanakhistorie” og senere bogudgaven. Det var en selvfølge, at jeg også måtte oversætte denne fortsættelse af ”Ordet”.

Dertil kom så også vedersøpræstens succesdramaer, ”I Brændingen”, ”Kærlighed” og ”Sejren”. Hans ”Oxford Snapshots” optog mig også, fordi den ”moraliske oprustning” efter 2. Verdenskrig havde spillet så stor en rolle for mange vesttyske politikere, bl.a. den senere forbundspræsident Johannes Rau.

Men også fordi Kaj Munk i disse dialoger – med humoristisk distance – ikke skjuler sin sympati for denne aktive og myndige selvopfattelse blandt kristne lægfolk.

En særlig glæde var det at arbejde med ”Præsten fra Vejlbj” og ”Ewalds Død”, to dramaer der er Kaj Munks bidrag til den kulturelle modstand under besættelsesårene, men også fordi stykkerne har deres egen interessante tilblivelseshistorie.

## Et lykketræf: Alfred Miersch og Wuppertaler Nordpark forlag

Indtil Herman Sørensens Kaj-Munk-webside blev ødelagt i et hackerangreb, kunne jeg ad denne vej offentliggøre nogle af mine oversættelser på nettet. Senere overdrog jeg dem til Kaj Munk Forskningscentret på Ålborg Universitet. Men jeg ville nu hellere have haft, hvis de havde være tilgængelige med ISBN-nummer i boghandlen og i bibliotekerne. Men det så ud til at være umuligt.

Men så indtraf der et helt fantastisk lykketræf. I 2010 holdt jeg et foredrag om Kaj Munk for det tyske forfatterforbunds Bergiske Lokalfdeling. Til stede

var også den indtil da for mig ubekendte forlægger, Alfred Miersche fra forlaget Wuppertaler NordPark.

Den følgende dag ringede han til mig. Han ville gerne lave en bog om Kaj Munk sammen med mig. Senere fortalte han mig, at han under mit foredrag havde lyttet særligt opmærksom, da jeg nævnte Vedersø. Der havde hans far nemlig været stationeret som soldat. Som dreng havde han holdt sommerferie ved Vedersø sammen med sine forældre og søskende. Således kom et særdeles behageligt samarbejde i stand med ham og hans forlag.

Indtil videre er der her udkommet syv bøger om Kaj Munk<sup>5</sup>

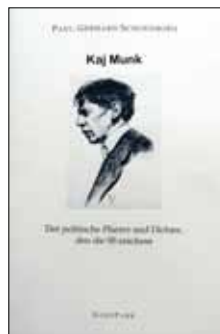
1 Mere herom i: Paul Gerhard Schoenborn: „Min vej til Kaj Munk - mine veje med Kaj Munk“ i: Jon Høgh, Carl P. Behrens, Lisbeth Lunde Lauridsen (red.): „Vedersø Lolland retur“, Ringkøbing 2014, side 58-72; Tysk udgave: Paul Gerhard Schoenborn: „Kaj Munk, der politiske Pfarrer und Dichter, den die SS erschoss“, NordPark Verlag, Wuppertal 2014, S. 41ff.

2 Søren Daugbjerg har i sin bog „Kaj Munk og Tyskland – Teater og Politik“, Aalborg 2008, side 214 - 218 berettet udførligt herom både i tekst og med fotomateriale.

3 Youtube.com: Tast - „Das Wort von Kaj Munk (Ordet af Kaj Munk) - Amateurbühne Münster-Ost <https://www.youtube.com/watch?v=pRX06Coi9sw>

4 Se „Munkiana“, Nr. 23/2003, S.9-14.

5 Se: [www.nordpark-verlag.de/Kaj-Munk-im-Nordpark-Verlag.html](http://www.nordpark-verlag.de/Kaj-Munk-im-Nordpark-Verlag.html)



## Paul Gerhard Schoenborn – En enestående fortaler for Kaj Munk i Tyskland

Af Søren Daughbjerg

Den mest omfattende udgivelse af Kaj Munks skuespil oversat til tysk er foretaget af pastor emeritus Paul Gerhard Schoenborn, Wuppertal.

Som ”feriepræst” for tysksprogede turister først i halvfemserne opholdt Paul Gerhard Schoenborn sig flere somre ved Henne Strand ved den jyske vestkyst. På en udflugt sammen med sin hustru Margret Schoenborn og ungdomsvennen Gerd Matten i sommeren 1993 besøgte han Vedersø, hvor de var på det lokale egnsmuseum og i Vedersø Kirke.

På museet så de en mindeudstilling og hørte om Kaj Munk. I kirken så de mindetavlen og på kirkegården Kaj Munks grav. Schoenborn kendte navnet Kaj Munk, men havde ikke beskæftiget sig med ham. Denne dags oplevelser vækkede hans interesse for Kaj Munk.

Han begyndte at studere den i Skandinavien berømte dramatiker og selviscenesættende præst og skribent. Studierne udviklede sig til en omfattende forskning i Kaj Munks liv og værker, som medførte, at han for at kunne læse Munk på originalsproget måtte lære dansk.

Senere fulgte mange artikler og foredrag. Foredragene blev ofte holdt i forbindelse med filmforevisninger eller teaterforestillinger, men det vigtigste var udgivelsen af Kaj Munks skuespil oversat til tysk.

Her omtales oversættelserne kronologisk efter udgivelsesår.

Der er oversat meget af Kaj Munk til tysk tidligere. Allerede i 1932 forelå 3 skuespil oversat af Erwin Magnus.

Andre oversættere arbejdede også med Kaj Munk, for eksempel oversatte Thyra Dohrenburg (Jakstein) 5 af hans skuespil for teaterforlægger Klaus Lensch i Hamborg. Alle disse oversættelser blev ikke udgivet, men kun fremstillet i få eksemplarer som dupliserede rollehæfter. De eneste til tysk oversatte skuespil, der blev udgivet som bøger før Schoenborns udgivelser, er, så vidt jeg ved, *Niels Ebbesen*, oversat af Otto Maag, den udkom i Schweiz i 1944,<sup>1</sup> *Før Cannae* oversat af Hans Gressel, udgivet i København i 1979<sup>2</sup> og *Før Cannae* oversat af Kai Kromer, udgivet i Dresden i 2000.<sup>3</sup>

Af Kaj Munks artikler, prædikener og bøger er mange oversat til tysk, en del under Anden Verdenskrig.

### *Alphabete der Nachfolge* – *Märtyrer des Politischen Christus*

fra 1996 er den første bog, hvor Schoenborn omtaler Kaj Munk. Her skriver Schoenborn om den østrigske bonde Franz Jägerstetter, militærnægter af religiøse grunde, den tyske teolog Dietrich Bonhoeffer, den katolske præst Oscar Arnulfo Romero, El Salvador og fagforeningsføreren Margarida Maria Alves, Brasilien.

På siderne 48-78 findes afsnittet med overskriften ”Kaj Munk - Märtyrer um des offenen Wortes willen” (Kaj Munk - Martyr for det frie ords skyld). De 30 sider indeholder en beskrivelse af Kaj Munks forhold til de politiske tilstande i Europa i tyverne og trediverne og specielt om hans indsats i Danmark under besættelsen. Med egen forskning i emnet som grundlag og med citater fra prædike-

ner og artikler ikke alene fra Kaj Munk, men også fra andres udsagn og bøger, lægger Schoenborn en oplysende mosaik til forståelse af Kaj Munk og af Danmark under besættelsen. Ligeledes beskrives Kaj Munks forhold til jøderne.

Når en præst skriver om en præst, er det naturligt, at der skrives meget om teologi, og det gøres der i særdeleshed om forholdet mellem religion og politik og om martyriet. Schoenborn sammenligner Kaj Munk med teologen Dietrich Bonhoeffer, som blev henrettet i koncentrationslejren Flossenbürg i 1945.

Også for en dansk læser er det interessant, hvordan Schoenborn beskriver Kaj Munk, hans tid og den tyske besættelse af Danmark.

### ***Kaj Munk -Schauspiele***

Ved en reception i Flensborghus i Flensborg i 2003 præsenteredes bogen *Kaj Munk -Schauspiele*. Forlaget AT Edition, Münster.

Udgiver var Sydslesvigsk Forening med støtte fra Ministerpræsidentens Dispositionsfond (tidligere ministerpræsident Heide Simonis) og den nu opløste Kaj Munks Mindefond.

Ved præsentationen blev der holdt taler af formanden for Sydslevigsk Forening Heinrich Schultz, P.G. Schoenborn og Kaj Munks søn, lektor Arne Munk. Som indledning i bogen havde Arne Munk skrevet et essay ”Der Dramatiker Kaj Munk und die geistige Situation seiner Zeit”.

Bogens 7 skuespil var oversat af tidligere viceborgmester i Flensborg, cand. oec. Rolf Lehfeldt (1928-2002) og P.G. Schoenborn.

Lehfeldt har oversat *Cant*, *Niels Ebbesen* og *Vor Cannae*, og Schoenborn *Ein Idealist*, *Das Wort*, *Er sitzt am Schmelztiegel* og *Die Herren Richter*.

Først om Rolf Lehfeldts oversættelser.

### ***Cant***



Skuespillet *Cant* om Henrik VIII og Anne Boleyn opført på Det kongelige Teater i 1931, blev Kaj Munks gennembrud. Grundlaget var lagt for hans succes som mel-

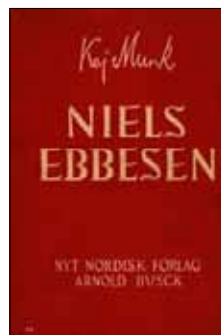
lemkrigstidens mest spillede danske dramatikere i Skandinavien.

Stykkets oprindelige versform har Rolf Lehfeldt ikke benyttet i sin oversættelse.

Side 243 har Schoenborn skrevet en bemærkning om at *Cant* findes i tre forskellige udgaver, og at der i 1., 2. og 4. oplag er afvigelse i teksterne.

Rolf Lehfeldt har benyttet 2. oplag.

### ***Niels Ebbesen***



Kaj Munks dedikation i skuespillet *Niels Ebbesen* lød: ”Til vort unge Mandskab af 9. April”.

Så var ingen i tvivl om meningen med stykket. Det var tænkt som en provokation, og det

blev det. Det handlede om frihedskamp og fik derfor også betydning for modstanden mod besættelsesmagten Tysk-

land. Meningen var så tydelig, at besættelsesmagten forlangte bogen beslaglagt, men de var for sent ude og fik kun beslaglagt omkring 1.000 af 15.000 eksemplarer.

Stykket blev skrevet i 1940, med titlen ”*Se, det lysner*”. Kaj Munk arbejdede med stykket indtil udgivelsen i 1942, hvor det fik sin endelige titel, *Niels Ebbesen*. Trods dårlige trafikale forhold rejste Kaj Munk rundt i landet og læste op af stykket mange steder, før det udkom som bog.

Rolf Lehfeltds indledning til oversættelsen rummer de vigtigste oplysninger vedrørende dramaet omkring udgivelsen i 1940. Han bringer også Kaj Munk Mindeudgaves oplysninger om, at *Niels Ebbesens* urpremiere fandt sted på ”Svenska Dramatikers Studio” i Stockholm 14. september 1943 med Ingmar Bergmann som instruktør.

Noget tidligere, den 27. februar 1942, blev *Niels Ebbesen* opført af lærerne på Ollerup Folkehøjskole. Stykket var endnu ikke udkommet som bog, men Kaj Munk sendte beredvilligt, efterhånden som han modtog dem, korrekturarkene med teksten videre til forstander Tage Haastrup Petersen i Ollerup<sup>4</sup>

Man kan dertil indvende, at det var en urpremiere med amatørskuespillere. De fleste danske frihedskæmpere var vel også amatører?

### ***Vor Cannae***

*Før Cannae* var det sidste skuespil Kaj Munk skrev og fik udgivet, inden han blev dræbt. Den lille enakter består af en samtale mellem romeren Fabius Maximus og fønikieren Hannibal i året 216 f.Kr. Det er skrevet i 1943 under An-



den Verdenskrig og kan udlægges som en samtale mellem demokraten Winston Churchill og diktatoren Adolf Hitler.

### **Rolf Lehfeltd**

har i forbindelse med oversættelsen af disse tre stykker haft nytte af sit indgående kendskab til både dansk og tysk kultur, sprog og historie.

Rolf Lehfeltd var meget involveret i ”Det lille Teater” i Flensborg, hvor man spillede på dansk. Her har de gennem årene opført *Han sidder ved smeltediglen*, *Puslespil* og *Før Cannae*. I 1998, i 100 året for Kaj Munks fødsel, lavede man en mindeforestilling ”Kaj Munk 100 år - En aften med Kaj Munk” tilrettelagt af Else Fanø og Rolf Lehfeltd, hvor skuespillet *Ewalds død* blev spillet. Derudover læstes tekster, og der blev sunget sange af Kaj Munk.

Samme år på Kaj Munks fødselsdag den 13. januar 1998 bragte Flensborg avis en hel side med et billede af Munk og et digt af Rolf Lehfeltd. Her anføres et enkelt vers:

### **Hommage til Kaj Munk**

Dit guldhjertes renhed var viljen til alt  
hvad troskab mod Ordet har lidt.  
Så glæden mig tynger, når jeg beder en tak  
ved et danskhedens kors af granit.

De følgende oversættelser er alle foretaget af Schoenborn.

## **Die Herren Richter**

*De Herrer Dommere*, som Schoenborn kalder et ”Passionsspil”, handler om ypperstepræsten Annas, der har dømt Jesus til døden, og Kajfas, der har kvaler med at underskrive dommen.

Det har vist aldrig været opført på større teatre, men i kirker og på mindre scener flere steder.

Schoenborn anfører at enakteren i forbindelse med Kaj Munks 100 års fødselsdag blev opført i Vedersø Kirke. På selve dagen den 13. januar 1998 blev det, i forbindelse med en aftenandagt, opført i Maribo Domkirke af skuespillerne Karin Rørbech, Christian Steffensen og Søren Elung Jensen instrueret af Paul Hüttel. Kaj Munk er døbt og konfirmeret i Maribo Domkirke.

Bogens sidste afsnit ”Leben und Werk” er skrevet af Schoenborn. Det indeholder oplysninger om Kaj Munks forhold til dramatik, politik, og modstandskampen med en udførlig kronologi over Kaj Munks liv og slutter med en kort epilog.

Skuespillenes indhold er jo nogenlunde kendte, men spændende er det at læse for eksempel Johannes og Mikkel Borgens replikker fra Ordet på tysk. De to oversættere har til hver af deres respektive oversættelser skrevet en kort indledning. En god løsning for læsere, der ikke er kendt med danske forhold.

Bogen er tilegnet mindet om Rolf Leffeldt, som døde pludseligt i 2002 og ikke nåede at se den færdige bog.

De 390 sider med 7 af Kaj Munks bedste skuespil med kommentarer er et smukt bogværk. Layout og opsætning af bogen er foretaget af Schoenborn.

## **Nachfolge - Mystik - Martyrium -**

Schoenborns bog *Nachfolge - Mystik - Martyrium* - Studien zu Dietrich Bonhoeffer.

Edition ITP-Kompass. Münster 2012 hører egentlig ikke hjemme i nærværende artikel, men er taget med, da Kaj Munk forekommer flere steder i bogen i forbindelse med omtale af martyriet. En interessant bog, hvor Schoenborn bl.a. citerer en tysk teolog, der under en forelæsning i 1956 udtalte: ”Bonhoeffer war kein Märtyrer, sondern ein Volksverräter”. Det var ikke kun i Danmark, der var delte meninger om kendte personers opførsel under Anden Verdenskrig – jævnfør behandlingen af Kaj Munk og Erik Scavenius.

## **Oxford Schnappschüsse eines Dramatikers**

Munks ejendommelige samling af korte enaktere, 10 Oxford Snapshots om Oxford bevægelsen har Schoenborn udgivet i 2013. Også et elvte: ”Endnu et Oxford-Snapshot”<sup>25</sup>, som ikke var med i den danske udgave, er kommet med i den tyske.

Oversættelsen har et fortrin frem for originalen fra 1936. Schoenborn har nemlig delt replikkerne ved hjælp af almindelig tekst og kursiv tekst, hvilket gør den mere læsevenlig.

Kaj Munks artikel om Oxfordbevægelsen, et svar til forfatteren Hakon Mielche er også taget med.

Sidst i bogen findes med Schoenborns sædvanlige grundighed mange oplysninger angående Oxford bevægelsen i Danmark og Tyskland og en omtale af enkelte snapshots og deres opførelse på teatret.

Bogens kendteste enakter, ”Døden”, med Clara Pontoppidan som aviskonen og Kirsten Rolffes som sygeplejersken var

det første stykke af Kaj Munk, der blev vist i dansk fjernsyn. Det blev udsendt i oktober 1951 som TV teatrets anden forestilling for ca. 100-150 seere. Dansk fjernsyn havde på det tidspunkt kun sendt fjernsyn i 3 uger.

### NordPark Verlag

En sidebemærkning til eventuelle bogliebhave angående bøgernes udseende og fremstilling:

Alle Schoenborns udgivelser af og om Kaj Munk har på forsiden Knud Nørholms kendte tegning af Kaj Munk fra 1927.

De 7 bøger og hæfter, der bliver nævnt nedenfor, er alle udkommet på NordPark Verlag i Wuppertal. Dette forlag er et enmands firma grundlagt i 2000 af den forlagsuddannede Alfred Miersch.

De 3 bøger er sat op af Alfred Miersch og trykt hos Books on Demand GmbH Norderstedt. De 4 hæfter har han sat op, trykt, håndfaldet, håndhæftet og indlagt i omslag på forlagets trykkeri i Wuppertal. Det er elegant typografi, som udkommer med mange forskellige forfattere. Forlaget kalder dem ”Die Besonderen Hefte”. De er blevet samlerobjekter. Hæfterne er i sig selv en fryd for øjet.

### ***Kaj Munk, der politiske Pfarrer und Dichter, den die SS erschoss.***

”Die besonderen Hefte”,

(Kaj Munk, den politiske præst og digter, som SS skød), udkom i 2014.

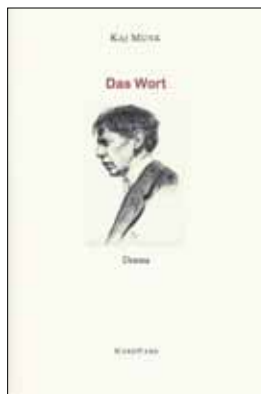
På de 92 sider har Schoenborn fået meget med, et foredrag om Kaj Munk med samme titel som det, han holdt for en afdeling af ”Verband deutsche Schriftsteller”. Dernæst Rolf Lehfeldts oversættelse af enakteren *Vor Cannae* fra Kaj

Munk – *Schauspiele* fulgt af præsten og forfatteren Christian Hartungs gendigtning af ”Den blå Anemone” på tysk.<sup>6</sup>

I den følgende anden del ”Mein Weg zu Kaj Munk – meine Wege mit Kaj Munk”, (Min vej til Kaj Munk – Mine veje med Kaj Munk), som fylder næsten halvdel af hæftet, skriver Schoenborn om sin beskæftigelse med Kaj Munk, sine forbindelser til Munk-familien, til danske forskere og andre med interesse for Kaj Munk. Hæftet slutter med kronologien ”Kaj Munk – Leben und Werk” som også var trykt i *Kaj Munk - Schauspiele*.

### ***Kaj Munk Das Wort. Drama***

”Die besonderen Hefte”



Kaj Munks berømteste og mest spillede stykke *Ordet* var trykt i *Kaj Munk – Schauspiele*.

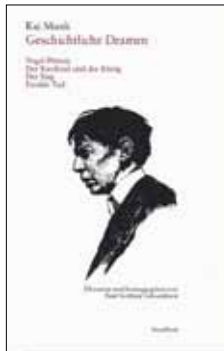
Det blev i 2015 genudgivet som et selvstændigt hæfte sammen med den

ovenfor anførte kronologi.

Schoenborns oversættelse af *Ordet* blev i 2006 opført af Amateurbühne Münster, et amatørteater hjemmehørende i den katolske menighed Jesu Hjerte i Münster. Schoenborn anskaffede en tysk synkroniseret udgave af Carl Th. Dreyers filmatisering af *Ordet*. Filmen har Schoenborn forevist mange gange, som regel efter et forudgående foredrag om Kaj Munk og *Ordet*. Schoenborn har fortalt, at der efter disse foredrag-film arrangementer

ofte blev stillet spørgsmål og opstod diskussioner, især om opvækkelsen af Inger.

## **Geschichtliche Dramen**



*Historiske dramaer*, der kom i 2016, indeholder skuespillene *Vogel Phönix*, *Der Kardinal und der König*, *Der Sieg* og *Ewalds Tod*.

***Vogel Phönix***  
*Fugl Fønix*, skuespillet om Versaillesfreden efter Anden Verdenskrig i 1918

i Paris, hvor man pålagde Tyskland urimelige krav om afståelser af mange landområder og betaling af kæmpeerstatninger. Hovedmændene bag Versailles-traktaten, Clemenceau, Lloyd George og Wilson optræder i stykket med andre navne og i et imaginært land "Atlantis". Stykket har bl.a. været opført i Studenterforeningen i København, på Odense Teater og på Vasa Teatern i Stockholm. Versailles-traktaten var for Tyskland en katastrofe. Den ødelagde Weimar Republikken og banede vejen for diktaturet og var dermed også en katastrofe for Europa. Et stykke tysk historie i et dansk skuespil. Schoenborns 3 sider lange indledning er yderst oplysende.

### ***Der Kardinal und der König***

*Kardinalen og Kongen*, et skuespil om kardinal Armand de Richelieu og Ludvig XIII. Det er aldrig opført i sin fulde længde, men Gerda Christoffersens Teatertourné spillede første akt med titlen "Der brænder en ild" i 1942 med premiere i Nykøbing Falster. En replik i

stykket er hentet fra en udtalelse af Kaj Munks plejemor. Kaj Munk tegner et billede af Ludvig XIII som en svagelig og syg person og lader ham sige: "...ich danke für meine Schmerzen. Sie haben mich zu dem bisschen König gemacht, der ich nun bin..."<sup>7</sup>. (Jeg takker for mine Smerter. De har gjort mig til den Smule af en Konge, jeg nu er...) <sup>8</sup>.

I en prædiken over sin afdøde mor, Marie Munk sagde Kaj Munk: "Hvor ofte har hun ikke fortalt mig, at hun takkede Gud for sit syge Ben. Og Mor havde jo Ret. Hun var aldrig blevet den heroiske Kvinde, hun var, hvis der ikke var blevet kaldt paa hendes Heroisme."<sup>9</sup>

I sin kommentar skriver Schoenborn bl.a. om Kaj Munks beundring af Richelieu, den stærke mand, forbilledet, der styrer alt uden at spørge andre til råds.

### ***Der Sieg***

*Sejren* - et Skuespil om Verden i Dag. Mussolinis angreb på Abbesinien (Etiopien) inspirerede Kaj Munk til at skrive *Sejren*. Stykket foregår i regeringspaladset i Rom hvor man følger kansleren, hans familie, enkelte politikere og katolske gejstlige.

Schoenborn skriver, at Mussolini var Kaj Munks "Lieblingsdiktator", hvilket han også var, indtil han faldt for Hitler. Kansleren i stykket er, som Mussolini og Hitler, besat af et sygeligt magtbegær.

Udover slutningen i den trykte udgave, har Kaj Munk skrevet to andre slutninger som Schoenborn har taget med i et tillæg.

### ***Ewalds Tod***

I forbindelse med fejringen af 200 årsdagen for digteren Johannes Ewalds fødsel blev epilogen *Ewalds Død*, opført den



18. november 1943. Det blev Kaj Munks sidste besøg i Det Kongelige Teater. Da den tyske besættelsesmagt havde forbudt trykning og opførelse af Kaj Munks værker, stod skuespiller og regissør Holger Gabrielsen som forfatter til stykket i teaterprogrammet og i den senere udgivne bog.

Oversættelsen af epilogen slutter med Johannes Ewalds smukke salme "Udrust dig, helt fra Golgata" oversat af Schoenborns kollega, præst og forfatter Alfred Otto Schwede.<sup>10</sup> Et par ældre udtryk i oversættelsen har Schoenborn ændret til nutidstysk.

En indledning giver oplysninger om Johannes Ewalds historie.

## Er sitzt am Schmelztiegel

"Die besonderen Hefte"



*Smeltediglen* var trykt i *Kaj Munk – Schauspiele*, men blev genudgivet som et selvstændigt hæfte i 2017.

*Smeltediglen*, Kaj Munks stykke om jødefølgelserne i Tyskland i tre-

diverne, har Schoenborn siden 1994-95 beskæftiget sig indgående med. Det har affødt mange artikler i aviser og fagblade, en mængde foredrag og opførelser af stykket i Schoenborns oversættelse.

Hæftet er tilegnet Dieter Schermeier, Isabel Sandig og Ralf Gottesleben. Pastor Dieter Schermeier stod sammen med skuespillerne Isabel Sandig og Ralf

Gottesleben for iscenesættelse af *Smeltediglen*, som havde tysk urpremiere den 9. november 1996 (krystalnatten!) i den evangeliske kirke i Essen-Bergerhausen. De to professionelle skuespillere spiller alle stykkets roller, enkelte ved hjælp af figurer og masker. I maj 2001 blev forestillingen opført i Sognets Hus i Maribo og i februar 2002 på Deutsches Gymnasium i Aabenraa. Isabel Sandig og Ralf Gottesleben har opført *Smeltediglen* omkring 140 gange. Til forestillingen er der fremstillet et 18 sider stort informativt programhæfte.

Et eksemplar af Schoenborns oversættelse af *Smeltediglen* opbevares på Holocaustmuseet Yad Vashem i Jerusalem.

Bagest i hæftet findes to artikler af Schoenborn:

1) "Kaj Munk, Der Jude Jesus von Nazareth, die Judenverfolgung durch den NS-Staat und das 'Schmelztiegel-Lied'." "Kaj Munk, jøden Jesus fra Nazaret, NS-statens jødefølgelser og 'Smeltediglen sangen'." (Smeltediglen sangen: Den store mester kommer...)

2) "Gibt es für die Gestalt des Bischofs Beugel ein historisches Vorbild im Kampf der Bekennenden Kirche in Deutschland."

"Findes der med baggrund i Bekenndelseskirkens kamp et historisk begrundet forbillede for personen biskop Beugel i skuespillet Han sidder ved Smeltediglen?"<sup>11</sup>

I den sidste artikel uddyber Schoenborn sin tese om, at den tyske biskop Otto Dibelius kan have været forbillede for biskop Beugel i *Smeltediglen*.

## Dänische Dramen



Danske dramaer udgivet i 2017 indeholder:

*In der Brandung, Liebe, Das Meer und die Menschen, Eine Kalendergeschichte og Der Pfarrer von Vejlbj.*

### ***In der Brandung***

*I Brændingen*, dette ejendommelige stykke, som fra Kaj Munks side var ment som en hyldest til Georg Brandes, blev af mange anset som en karikatur af den berømte litteraturkritiker og forfatter. Først ti år efter, at det var skrevet, kom det op på Betty Nansen Teatret i 1937. Det blev en succes og gik 61 gange.

I Tyskland var Georg Brandes en anset og læst forfatter i litterære kredse sidst i 1800-tallet. Georg Brandes var den første der gjorde opmærksom på filosofen Friedrich Nietzsche.

### ***Liebe***

*Kærlighed*, dramaet om præsten, der ikke tror, men som er god til at formidle det kristne budskab, er afholdt i sognet, men uheldigvis forelsker han sig i sin bedste vens kone.

Schoenborn fortæller, at *Kærlighed* blev opført på Städtische Bühnen i Lübeck i 1958. De tyske skuespillere opførte forestillingen på Odense Teater samme år - på tysk! Det var modigt kun 13 år efter Anden Verdenskrig.

### ***Das Meer und die Menschen***

I indledningen til *Havet og Menneskene* skriver Schoenborn om Munks inspi-

ration til dette drama, som han mener for en dels vedkommende stammer fra barndommen på Lolland. Pastor Bynke omvendes i stykket til en ivrig indremissionsk omvendelsesprædikant, hvilket Schoenborn fører tilbage til Kaj Munks oplevelse af den karismatiske indremissionske præst Julius Bachevold i Tirsted-Skørringe-Vejleby sogne på Lolland.

Dramaet ender med en stormflod, hvor flere af personerne omkommer. Her mener Schoenborn ligeledes, at Kaj Munk har øst af barndommens mange fortællinger om stormflodens hærgen på Lolland i november 1872. Plejeforældrene, Peter og Marie Munk havde jo oplevet denne katastrofe som 12-årige.

*Havet og Menneskene*, dette fremragende stykke med en handling, der foregår i det landlige miljø, blev i 1970 filmatiseret af kunstmaleren Sigfred Aagaard og Magica Film Produktion, Aabyhøj, med Sigfred Aagaard som instruktør. Skuespillerne var alle amatører, og de talte jysk. Filmen blev, så vidt jeg ved, kun vist i Jylland. Det var trist for resten af Danmark, men den kan lånes på biblioteket, med danske undertekster!

### ***Eine Kalendergeschichte***

*En Almanakhistorie* er en fortsættelse af skuespillet Ordet, derfor også kaldet Ordet II. Schoenborn skriver i indledningen, at stykket er en del af Kaj Munks kamp mod abort.

Den i det foregående afsnit nævnte Sigfred Aagaard opførte også med amatører, der talte vestjysk, *En Almanakhistorie* i Holmsland Forsamlingshus. Det er ikke ofte, at et stykke opført af amatører langt ude på landet bliver anmeldt i en københavneravis. Men Kristeligt Dagblad

brugte næsten en hel side med tekst og flere tegninger til en udførlig anmeldelse skrevet af Carl Stuhr. En meget rosende omtale, hvor det blev sagt, at det var amatørernes ægthed og dialekten, der bidrog til det vellykkede resultat.<sup>12</sup>

I 2001 spillede Aalborg Teater på Lille Scene *Ordet* og *En Almanakhistorie* fra 21. september til 27. oktober, begge stykker hver aften. En lang aften, men en spændende oplevelse.

Kaj Munk skrev *En Almanakhistorie* i 1935, men stykket udkom først som bog på forlaget Bindslev i 2003.<sup>13</sup> Et 19 sider langt forord af Arne Munk giver indsigt i og forståelse af dramaets handling.

### ***Der Pfarrer von Vejlbj***

*Præsten fra Vejlbj* er en af Kaj Munk og professor Hans Brix i 1942 til drama omskrevet novelle af Steen Steensen Blicher: ”Præsten i Vejlbj”.

Ideen med at skrive dramaet ser Schoenborn som de to dramatikeres indsats i den kulturelle modstandskamp mod den tyske besættelse på linje med Alsang møderne. Et forspil til den senere væbnede modstand.

Schoenborn skriver, at Brix og Kaj Munks dramatisering minder om to højtstående litteraters feriefornøjelse.

### ***Fünf politische Predigten in einem besetzten Land***

”Die besonderen Hefte”

*Kaj Munk 3 Prædikener*, som blev udgivet under besættelsen i maj 1943 og indeholdt prædikenerne ”Johannes og Jesus”, ”Jesusbarnet og Stefanus” og ”Kristus og Danmark”. Hæftet blev oversat og udgivet i Sverige samme år.

I februar 1944 udkom det i USA med titlen *Four Sermons By Kaj Munk*.<sup>14</sup> De tre prædikener er blevet til fire, der er tilføjet en fjerde: ”God and Caesar”, som er Kaj Munks prædiken til ”23. Søndag efter Trinitatis”.<sup>15</sup>

I Schoenborns oversættelse: *Fem politiske prædikener i et besat land* fra 2018 er den danske originale udgave udvidet med to prædikener af Kaj Munk: ”Anden Søndag i Advent, Frue Kirke i København 5. December 1943”<sup>16</sup> og ”Nytaarsdag 1944”.<sup>17</sup> De to modstandsprædikener passer fint til indholdet i *3 Prædikener*.



I indledningen citerer Schoenborn fra prædikenerne og også fra anmeldelsen af *3 Prædikener* i den danske nazistiske avis ”National-Socialisten”.

På grund af tyskernes forbud mod udgivelser af Kaj Munk ville intet forlag udgive *3 Prædikener*. Derfor måtte man oprette et nyt forlag, ”Forlaget Paaskeliljen”. Hæfterne blev trykt hos bogtrykker M. Christensen i Struer, hvor den senere kendte bogtrykker og forlægger Poul Kristensen, Herning, var med til at trykke dem i 1943.

### ***Ein Idealist***

*Ein Idealist* var trykt i *Kaj Munk – Schauspiele*, men blev i 2018 genudgivet som selvstændig bog sammen med Arne Munks artikel ”Der Dramatiker Kaj Munk und die geistige Situation seiner Zeit”.

I den omfattende indledning fortæller Schoenborn om dette enorme drama, som aldrig er blevet opført i sin fulde længde, men altid stærkt beskåret. Opførelsen i 1928, som var Kaj Munks debut, blev



en fiasko, men da stykket igen blev sat op i 1938 med blandt andre skuespiller Poul Reumert, blev det en succes. *En Idealist* blev opført på Det kgl. Teater igen i 1958 og i 1996.

### Kaj Munk-Prisen

blev den 4. januar 2004 tildelt Paul Gerhard Schoenborn for sit kulturelle brobyggerarbejde mellem Tyskland og Danmark og de to tidligere nævnte skuespillere Isabel Sandig og Ralf Gottesleben for deres mange opførelser af *Smeltediglen* i Tyskland. Det var første gang, at prisen blev givet til tyskere.

Uddelingen foregik i Flensborghus i Flensborg, den by som Kaj Munk kaldte "Sønderjyllands prinsesse".

Prisen blev overrakt af formanden for Kaj Munks Mindefond, journalist Rolf Dorset. Begrundelsestalen fik jeg (nærværende artikels forfatter) lov at holde, hvilket var mig en stor glæde.

Ud over Margret og Paul Gerhard Schoenborn og de to skuespillere kom der en del gæster: Else Fanø, Marie og Karl Otto Meyer, Dieter Schermeier, familien Schoenborns bekendte fra Vestjylland og Lolland og flere andre.

Denne uddeling af Kaj Munk-Prisen blev

omtalt i Flensborg Avis, Wuppertaler Rundschau og i Wuppertaler Zeitung.

Kristeligt Dagblad omtalte den 3. januar med få linjer prisuddelingen. Ellers bragte danske aviser, så vidt jeg ved, ingen omtale.

Paul Gerhard Schoenborn og Kaj Munk - en tysker og en dansker - to præster - to meget forskellige mennesker fra hver sin tid, og dog har deres møde udmøntet sig i oversættelser af et meget righoldigt udsnit af Kaj Munks værker, der dermed er gjort læsbare for den tysktalende del af Europa, en prisværdig indsats.

I over tyve år har jeg haft venskabelig forbindelse med Schoenborn og fulgt hans intense arbejde med Kaj Munk. Det har for mig været interessant og berigende.

Lieber Paul Gerhard Schoenborn  
- Chapeau!



Paul Gerhard Schoenborn

1 Kaj Munk: Niels Ebbesen. Artemis Verlags-AG Zürich 1944. Oversat af Otto Maag. (Blev opført i Zürich i 1944).

2 Kaj Munk: Vor Cannae. Oversat af Hans Gressel i "Anthologie der dänischen Literatur". C.A.Reitzels Boghandel A/S, København 1979. s.548-567.

3 Kaj Munk: Vor Cannae. Oversat af Kai Kromer, illustreret af Peter Wagler. Satzverlag, Dresden 2000. (90 nummererede eksemplarer).

4 Søren Daugbjerg: Kaj Munk og Tyskland - Teater og politik. Aalborg Universitetsforlag 2008. side 171.

5 "Et Oxford-Snapshot". Nationaltidende. 23. oktober 1936.

6 Christian Hartung har skrevet en roman, Hinter der Angst hvis handling foregår i Danmark under besættelsen, og hvor Kaj Munk ofte citeres og omtales. Hinter der Angst. Brendow Verlag, Moers 2017.

7 Kaj Munk: Geschichtliche Dramen, s. 102.

8 Kaj Munk Mindeudgave Kærlighed og andre Skuespil. NNF Arnold Busck, København 1962. s. 326.

9 Kaj Munk Mindeudgave Prædikener. NNF Arnold Busck, København 1962. s. 326.

10 Alfred Otto Schwede: Verankert im Unsichtbaren – Das Leben des Kaj Munk. Evangelische Verlagsanstalt, Berlin DDR 1970.

11 Artiklen er oversat af datalog, cand.scient Jørgen Albretsen, og trykt i Munkiana nr.: 59, 2016. s. 30.

12 Kristeligt Dagblad. Urpremiere på Kaj Munks fortsættelse af "Ordet". 17.02.1968. side 7-8.

13 Kaj Munk: Ordet II. En almanakhistorie. Forlaget Bindslev, København 2003.

14 4 Sermons By Kaj Munk. Translated from the Danish by John M. Jensen. Lutheran Publishing House 1944, Nebraska.

15 Med Ordets Sværd. Danske Prædikener 1941-42 af Kaj Munk. NNF Arnold Busck, København 1942. s. 48.

16 Kaj Munk Mindeudgave Prædikener. NNF Arnold Busck København 1948. s. 349-355.

17 Kaj Munk Mindeudgave Prædikener. NNF Arnold Busck København 1948. s. 356-359.

## Hvad lærer Kaj Munk os i dag i Tyskland?

Tilegnet Paul Gerhard Schoenborn

*af Christian Hartung, sognepræst i Kirchberg-Hunsrück, Tyskland*

Kaj Munk, hvem var han?

I Tyskland er han den dag i dag næsten ukendt. I det hele taget ved vi i Tyskland så godt som ingenting om den tyske besættelsestid i Danmark fra april 1940 til maj 1945. Når vi tager på sommerferie i et af de dejlige sommerhuse ved Danmarks vesterhavskyst, som jeg gjorde det med mine forældre og søstre hvert år i 1970'erne og senere, så kunne man ikke undgå at få øje på de tyske befæstningsanlæg fra Anden Verdenskrig, som endnu ligger på stranden.

For os børn var det herligt at sidde øverst oppe på sådan en bunker og se brændingen rase omkring os en eller anden stormfuld dag eller kigge over det uendelige hav som en pirat på udkig. Og når vi var færdige med vores leg, kørte vi måske en tur til en af de gamle landsbykirker. Sådan en som den i Vedersø. Og det var dér, jeg en dag fandt en meget enkel og slet ikke prangende, men velplejet grav og ville vide mere om præsten Kaj Munk, som var stedt til hvile her. Jeg var fjorten år, meget videbegærlig hvad historien angår, og jeg var lige begyndt med at lære lidt dansk.

Min far købte en lille bog: "Vandringer i Kaj Munk's Vedersø", og jeg begyndte at læse. Senere læste jeg nogle af Munks skuespil. Og efter jeg havde begyndt at studere teologi og også at skrive fortællinger og romaner, tænkte jeg, at jeg me-



Artiklens forfatter, Christian Hartung, sognepræst i Kirchberg-Hunsrück, Tyskland

get gerne engang ville skrive noget om Kaj Munk. I mange år blev det ved tanken. Det er nu den ene side af historien.

Med den anden side kommer Paul Gerhard Schoenborn ind i spillet. Han er en ældre kollega, som skrev om Kaj Munk i tidsskrifter for præster i Tyskland, og som havde oversat Munks ”Han sidder ved smeltediglen”. Denne oversættelse af skuespillet blev bearbejdet af to unge tyske skuespillere, Isabel Katharina Sandig og Ralf Gottesleben. Jeg læste om dette og hentede de to og stykket til vores kirke i Kirchberg.

Efterhånden opstod da kontakten med den kloge og rolige Paul Gerhard Schoenborn igennem breve, e-mails og telefonsamtaler. Og jeg mærkede, at der var én, som brændte for Kaj Munk, som ville gøre Munk bekendt i Tyskland, og som var helt sikker på, at Munk havde noget at sige til os i dag. Og det blev jeg også mere og mere sikker på.

Schoenborn har til i dag bl.a. oversat

Munks vigtige skuespil og nogle prædikener. Han bad mig om at gendigte ”Den blå anemone” til tysk. Og så skrev han igen i et kendt og betydningsfuldt tidsskrift for tyske præster i anledning af 70-året for Kaj Munks død i 2014.

Da jeg læste dette, bestemte jeg mig for at skrive en roman om Kaj Munk, begyndende med mordet.<sup>1</sup>

Jeg valgte to fiktive hovedpersoner: Jørgen Taarnby, en ung kriminalbetjent i Silkeborg som er med i opklaringen af drabet, og Lea Fröhlich, hans kæreste, en jødisk jurastudent, som deltager i modstanden og kommer i Vestre Fængsel og i Frøstrup Lejren. Jeg korresponderede med Schoenborn, jeg købte og læste mange bøger om Munk og om den danske modstandsbevægelse, om tyske emigranter som Fritz Bauer og Willy Brandt – og jeg beskrev Ollerup-talen og Munks korte svar til Elsebet Kieler: Det er ”ikke kristendom at lade andre tage forsvarskamp og kval på sig og selv sidde og gå op i nirvana. Det er opium og lastefuldhed. Bliv nu et kristent menneske og lær at slå ihjel i Jesu navn.”

Hvem var Kaj Munk som præst og digter? Lea i min roman bliver helt rolig og sikker, når hun hører ham. Hun er ikke kristen – men hun forstår at denne præst er dybt og fast bundet til sin gud. Hvad der må gøres, det må da gøres. Det kan sagtens være en fejl. Men at gøre ingenting ville være den største fejl. Så må jo andre gøre det. Men så er det også andre, som kommer i fare. Andre, som må lide og i værste fald dø. Måske helt unge mennesker. Det vil hun ikke have. Hun er i fare allerede som jøde. Men hun er overbevist om, at det bl.a. skyldtes denne sære præst og hans prædikener, at hendes familie kommer godt og sikkert til Sve-

rige. Hvorimod hendes norske kusine og hendes familie kommer til Auschwitz ...

Munk figurerer i romanen kun som død. Modstandsbevægelsen skriver om ham i de illegale blade og trykker hans sidste prædikener og digte, deriblandt også ungdomsdigtet ”Mester med den tunge tornekrone”. Romanen spørger efter den betydning, Kaj Munk havde for manden og konen på gaden, når de valgte at blive aktive modstandsfolk.

Og det er nu spørgsmålet for os: Har Kaj Munk endnu betydning for os? Har han endnu noget at sige til os – der lever i en helt anden og forandret tid? Det er også et emne, som Paul Gerhard Schoenborn og jeg diskuterer indbyrdes. Jeg fortalte ham om konflikter, jeg kom i med myndighederne efter, at vores sogn hjalp flygtninge fra Afrika. Situationen kan ikke helt sammenlignes med den situation, Kaj Munk stod i. Men midt i disse konflikter, blev jeg rolig og lærte igen at stole på Gud og at følge Jesus. At bede og så at handle. Kaj Munk lærte mig det. Han mindede mig om ikke at glemme, hvad en kristen har at gøre, hvis der er nogen i fare, man kan hjælpe. Og pludseligt var det, at jeg forstod hvorledes Munks skrifter må have virket i fyrrerne. Hvad der var grunden til hans store betydning og hans store succes – selv om han ikke var en person, som gjorde det let for folk at følge ham.

Munk polariserer – endnu den dag i dag. Og mange er overbeviste om, at hans indsats vil gå i glemmebogen, og at hans betydning er overvurderet. Men jeg er tværtimod overbevist om, at Munk endnu kan lære os noget. Og at der er ting, han er enestående i. Fx kalder jeg ham en profet Kristi. Kaj Munk er ingen evan-

gelist og ingen apostel. Han er en profet. Til tider uretfærdig og streng som en Esajas, en Elias eller en Amos. Hård og kompromisløs i skrift og tale. Men også medfølelse og altid i kontakt med sin Kristus, mesteren med den tunge tornekrone.

Og så er det til syvende og sidst Jesus Kristus, som har noget at sige til os. Og Kaj Munk var kun hans trofaste profet. Han var en afgjort ikke fejlfri mand. Men på et punkt tog han aldrig fejl: at følge Jesus Kristus. At være en martyr – dvs. et vidne. Selv om det virkelig ikke kan gå an at slå nogen ihjel i Jesu navn – skønt der kan opstå situationer, hvor man ikke i forvejen ved, hvad der går an, og hvad der ikke gør.

Jeg ved godt at Kaj Munk ikke hadede tyskerne. Tyskerne og danskerne skal være gode venner, sådan som de næsten altid har været det. Men de må ikke glemme, hvad der er sket igennem den tyske besættelses terror, der medførte store lidelser. Men nu, så mange år efter, er der glædeligvis opstået en ærlig interesse for at bringe vore to folk sammen og lære af og forstå hinanden.

Kaj Munk er i denne sammenhæng, via sin indsats, en meget vigtig personlighed.

Og Paul Gerhard Schoenborn har gjort så meget for at gøre Munk bekendt i Tyskland, at det var en selvfølge, at jeg tilegnede ham min roman om Kaj Munk, som et lille forsøg for at takke og at give noget tilbage.

---

1 Christian Hartung: Hinter der Angst (roman), Forlaget Brendow, Moers, 2017



## Arne Munk: ”Lolland – under Solens Lysekroner”

Med forord af Hanne Munk

Af Jon Høgh

I dette forår har Hanne Munk, enke efter Arne Munk, som døde i april 2011, udgivet et hæfte på 44 sider, der væsentligst indeholder Arne Munks meget festlige og humoristiske beskrivelse af en køretur fra Vedersø til Lolland, som hele familien Munk foretog i maj 1943 med chauffør Theodor Jensen fra Tim bag rattet.

Lise og Kaj Munk havde flere gange tidligere været på Lolland, når de besøgte plejeførelserne i Opagerskov og de biologiske forældre på Maribo Kirkegård. Men det var første gang, at de havde hele børneflokket med, fortæller Hanne Munk i sit fine og meget oplysende Forord. Hanne Munk fandt for nogle år siden manuskriptet i Arnes efterladte papirer, og lige så længe har hun tumlet med planer om at udgive det, hvad der endelig nu er blevet en realitet.

Men det er slet ikke så let en sag. Arne Munk havde ikke selv givet fortællingen, der er skrevet til en oplæsning ved en bestemt lejlighed, som Hanne ikke husker hvor eller hvornår fandt sted, en titel. Flere titelforslag til den gode fortælling rumsterede i hendes hoved, indtil hendes og Arnes datter, Mathilde Munk, løste problemet, idet hun foreslog at anvende de ord om Lolland, som hendes farfar bruger i en af sine tre børnebøger, den fra 1943, ”DANMARK, lidt om Folk og Fædreland fortalt de kærester af mine



Arne Munk

*Landsmænd Børnene*”, der på én gang er både en lyrisk og historisksaglig beretning for de små om vort fædreland, der på den tid, grundet den tyske besættelse, led under svære banesår, hvad Munk tidligere havde beskrevet i mange, mange avisartikler og dramatisk i skuespillet ”Niels Ebbesen” fra 1942. Bogen er på 52 vers. I vers 44 hedder det:

*Lolland, Fyn og Langeland  
under Solens Lysekroner  
plasker rundt med Klapp og Kys.*

Hanne Munk havde ikke selv noget bedre forslag, så med udelukkelse af det i denne sammenhæng uvæsentlige, var titlen hjemme: ”Lolland – under Solens Lysekroner”.

Arne Munk er på alle hæftets sider en fantastisk og vittig og levende med-



rivende fortæller, der jonglerer med sproget, så det er en lyst.

Fortællestilen minder i detaljer om Kaj Munks stil, og under læsningen kunne det sommetider være fristende at gå om på omslagssiden for at blive helt sikker på, at forfatteren er Arne og ikke Kaj.

Prøv at se her fra side 16, hvor familien er i gang med at forberede turen, og hvor sønnen giver sin far dette skudsmål:

*”Normalt var der ikke langt fra tanke til handling, impulsiv, som han var, overbevist til marven af sin sjæl om, at den første indskydelse altid er den rigtige, at det ”at tygge og sove på noget” var dødsstødet for ethvert ophøjet formål her i livet, problemer, der fik lov at tårne sig op, spærre for udsynet, bane vej for sagtmodighed, vankelmod og til sidst uoverkommeligheden og overgivelsen som slutstenen. Værre kun end det gustne overlæg var kommissionsarbejde og flertalsafgørelser. Bevidstheden om, at beslutningen var hans og udelukkende hans, var i hvert fald en spore. Overbevist var han om, at havde Den Almægtige på Skabelsens morgen sendt sit projekt i udvalg, havde verden aldrig forladt tegnebrættet.”*

I denne anmeldelse af Arne Munks lille hidtil ukendte mesterværk om langfarten fra Vestjylland til Lolland – under Solens Lysekroner, omtales fremdeles kun rejseroute og besøgssteder og ikke noget med kostelige eller barokke citater!

Ekspeditionen gik igennem Jylland til Vejle. Videre derfra mod syd indtil Lillebæltsbroen, som forceredes.

Med Fyns faste landevejsgrund under bildækkene kørtes til Bolbro, hvor der gjordes ophold ved det 140 meter høje



Odinstårn. Derfra sattes kursen mod Nyborg, hvor de nåede færgen sent på eftermiddagen.

På Sjællandssiden rettede Theodor ind mod Vordingborg, Masnedø og Storstrømsbroen.

På Nordfalster aflagde familien besøg i Kippinge Præstegård, hvor pastor Bartholin residerede.

Så krydsedes Guldborgsund, og endelig, endelig, efter en lang dags strabadserende dagstur, nåede de otte rejsende Olsens Hotel i Maribo, hvor natten blev udsovet.

Næste dag stod den på domkirkebesøg, indbefattet ophold på kirkegården ved den torsolignende stamme med Carl Emanuels og Mathildes navne på pladen, som for neden har plads til nok et navn.

Så Opager, hvor fremmede mennesker nu beboede barndomshjemmet og Landet Kirke med plejeførdrenes, Marie

og Peter Munks gravsted. Munks skolevej til Ryde Station gennem Christianssædeskoven var også indlagt i turen; det samme var et besøg hos lærer Wested i Vejleby Skole.

Herfra gik hele selskabet til Vejleby Kirke, hvor Kaj Munk forrettede søndagsgudstjenesten og lagde en blomst på Camilla Westeds grav. Det gjorde han altid, når han var på Lolland.

På hjemturen, efter en rejsepause i Tivoli, fortsattes mod Døjringe ved Sorø, hvor Munks kusine, forskolelærerinde Ida Wael boede. Fætter Kaj kaldte hende Dorte, børnene tante Dorte.

Det er først nu, at jeg er blevet klar over, hvordan det gik til, at hun fik dette navn. Det – og så meget andet hidtil ukendt – har jeg fået viden om, fordi Arne Munk fortæller det.

Flere gange efter Kaj Munks død aflagde Lise og børnene besøg på Lolland. Bl.a. i 1946 og 1964. I hvilke anledninger læser man bedst om i ”*Lolland – under Solens Lysekroner*” af Arne Munk, der er rigt illustreret med gode sort-hvide fotos, der er tilpasset teksten.

Vi må ikke forbigå Hanne Munks gode og, også det, oplysende Forord. Heri røber hun bl.a., at hendes fædrene ophav stammer fra Kettinge, og hun selv er født i nabolandsbyen Frejlev på Øst-Lolland.

I erindringerne ”Foraaret saa sagte kommer” fortæller Kaj Munk om sine to bedste lollandske venner, Povel Høy Blicher Winther og Ebbe Rasmussen, der boede i henholdsvis Kettinge og Frejlev. Som elev på Katedralskolen i Nykøbing boede Kaj Munk en tid hos et ægtepar i

Frejlev ikke langt fra Hannes hjem.

Povel Blicher Winthers far var førstelærer på Kettinge Skole, som under ham søgtes af bl.a. Hannes far. Selv gik hun sit første skoleår i samme skole i et klasseværelse, som engang havde været en del af familien Winthers private bolig.

De tre unge mennesker mødte hinanden på Katedralskolen, og Munk havde forbindelse med dem indtil sin død, fortæller Hanne Munk.

Ebbe Rasmussen blev atomfysiker, og han endte sin karriere som professor på Landbohøjskolen.

Povel Winther blev teolog. Som sognepræst ved Skarrild Kirke viede han Lise og Kaj Munk på brudgommens 31-års fødselsdag den 13. januar 1929.

I forordet belyser Hanne Munk endvidere Kaj Munks kærlighed til sin fødeø igennem en række citater fra artiklen ”*De onde og de gode og de helt rigtige fra Lolland*”, som han i foråret 1943 havde skrevet til Nakskov Tidendes jubilæumsnummer.

Hæftet er absolut anbefalelsesværdigt for Kaj Munk Selskabets medlemmer – og også for alle mulige andre med interesse for Kaj Munk.

Det forhandles i Kaj Munks Præstegaard i Vedersø for en pris af 50 kr. Men det er meget mere værd!

## Kaj Munks blå anemone - Danmarks nationale forårsblomst

*Af Carl P. Behrens*

I julen 1943 udsendte Kaj Munk årets nye digt om den blå anemone som et særtryk til familie og venner. 14 dage senere blev han fundet skudt af tyske håndlangere i en grøftkant ved Hørbylunde Bakker i nærheden af Silkeborg.

Den blå anemone ville sikkert være både gemt og glemt, hvis ikke komponisten Egil Harder kort efter komponerede den enkle og meget smukke melodi som allerede samme år fik uropførelse i Københavns Domkirke ved en mindegudstjeneste for digterpræsten Kaj Munk, hvor det folkekære digt om barndommens lille, blå anemone blev sunget af den verdenskendte operasanger, Aksel Schiøtz.

Siden da er anemonen sunget ind i den danske folkesjæl som Danmarks nationale forårsblomst.

Allerede på barndommens skolevej gennem Christianssæde-skoven lærte Kaj Munk den lille forårsbebuder at kende, fordi den sine steder dækkede hele skovbunden. På et sådant sted i udkanten af skoven, møder Kaj i sin skoletid en dag stedets navnkundige pastor Bachevold. De to kendte jo hinanden både fra Tirsted kirke og Brandstrup missionshus, hvor Kaj og hans mor var hjemmевante.

Præsten var interesseret i at høre lidt mere om, hvordan det gik den kvikke dreng i skolen - og om han holder sig til himmelvejen? Inden de skilles, lægger præsten sin hånd på drengens hoved og velsigner ham med den aronitiske velsig-

nelse. Denne hellige stund ætser sig ind i Kajs følsomme drengesind og forbliver dér som et dyrebart minde, som dukker op både i hans erindringsbog, "Foråret så sagte kommer" - og i forårsdigtet "Den blå anemone", hvor den lille skovblomst nærmest bliver et sakramentalt pant på velsignelsen, som derfor nu omtales som "en flig af nådens trone".

Men hvordan er en lollandsk forårsblomst havnet i næsten yderste klitrække ved Vesterhavet?

I 1984 besøgte min kone og jeg fru Lise Munk i Vedersø præstegård. Hun var meget gæstfri og tog os med på en havevandring, hvor hun udpegede stedet, hvor Kaj for første gang mødte den elskede blomst den 1. marts 1943. Fru Lise fortæller levende om en familietur under 2. verdenskrig med alle fem børn i gasgeneratorbil fra Vedersø til Lolland i det tidlige forår. På landevejen gennem skoven fra Ryde station, råber Kaj Munk pludselig: "Holdt, holdt!!" En lollandsk bondefamilie med far, mor og to småpiger med favnen fuld af anemoner, er på vej ud fra skoven. Kaj Munk spørger ivrigt efter, hvor de dog har plukket de skønne blomster. Han låner en lille skovl og en stump avis, hvorefter han graver nogle rodstængler op af skovbunden. Den lille pakke følger med fra fødeøen til Vedersø Præstegård, hvor den bliver plantet - og blomstrer første gang 1. marts 1943.

Jublende lykkelig snupper præsten et stykke indpakningspapir i køkkenet og farer op til skrivepulten på 1. sal, hvor han i løbet af kort tid får nedfældet dagens forunderlige oplevelse i poetiske termer, som han så ofte gjorde. (Originalmanuskript findes i Kaj Munk Forskningscenter i Aalborg: [www.kajmunk.hum.aau.dk](http://www.kajmunk.hum.aau.dk)):

Hvad var det dog der skete?  
Mit vinterfrosne hjertes kvarts  
må smelte ved at se det  
den første dag i marts.  
Hvad gennembrød den sorte jord  
og gav den med sit søblå flor  
et stænk af himlens tone?  
Den lille anemone,  
jeg plantede der i fjor.

Anemonen - en vårens dåb  
Kendere af digterpræsten siger, at Kaj  
Munk altid har besiddet en evne til på en  
næsten ”psykobiografisk” måde at kæde

sit liv sammen med både drama og poesi  
i sit forfatterskab - således også her i ane-  
monen, hvor barndommens velsignelse i  
skovkanten bliver til ”en vårens dåb,/den  
lar mig nyfødt arve/ en evighed af håb”,  
og netop derfor får blomsten ham til at  
knæle ned i taknemmelighed og udbryde:

Så bøjer jeg mig da mod jord  
og stryger ømt dit silkeflor  
en flig af nådens trone.  
Du lille anemone,  
hvor er din skaber stor.



## Den blaa Anemone

(Fra originalmanuskriptet)

Hvad var det dog, der skete?  
mit Hjerte haardt og koldt som Kvarts  
maa smelte ved at se det  
den første Dag i Marts.  
Hvad gennembrød den sorte Jord  
og gav den med sit dyblaa Flor  
et Stænk af Himlens Tone  
den lille Anemone,  
jeg planted der i Fjor.

Paa Lolland jeg den hentede,  
en Hilsen fra min Fødeø.  
Saa gik jeg her og ventede  
og tænkte, den maa dø.  
Den savner jo sit Skovkvarter,  
sin lune Luft, sit fede Ler;  
i denne fjendske Zone  
forjaar min Anemone;  
jeg ser den aldrig mer.

Nu staar den der og nikker  
med Smil i Jyllands skarpe Grus  
ukuelig og sikker  
trods Havets Storm og Gus,  
som om Alverdens Modstand her  
har givet den et større Værd  
en lille Amazone  
og dog min Anemone;  
jomfruelig og skær.

Hvad var det dog, der skete  
Mit Hjerte koldt og haardt som Kvarts  
det smelter ved at se det  
den første Dag i Marts.  
Jeg mindes, under Vinters Had  
jeg intet mere Haab besad.  
Gør med sin vaarblaa Krone  
den lille Anemone  
igen mit Hjerte glad?

Ja, denne rene Farve  
den er mig som en Vaarens Daab  
der naadig la'r mig arve  
en Evighed af Haab.  
Saa bøjer jeg mig ned mod Jord  
og kysser ømt dit Silkeflor  
en Flig af Naadens Trone  
du lille Anemone,  
hvor er vor Skaber stor!

## Den blaa Anemone

(fra Mindeudgaven. Digte 1949).

Hvad var det dog, der skete?  
Mit vinterfrosne Hjertes Kvarts  
maa smelte ved at se det  
den første Dag i Marts.  
Hvad gennembrød den sorte Jord  
og gav den med sit søblaa Flor  
et Stænk af Himlens Tone?  
Den lille Anemone,  
jeg planted der i Fjor.

Paa Lolland jeg den hentede,  
et Kærtegn fra min Fødeø.  
Saa gik jeg her og ventede  
og tænkte, den maa dø;  
den savner jo sit Skovkvarter,  
sin lune Luft, sit fede Ler;  
i denne fjendske Zone  
forjaar min Anemone;  
jeg ser den aldrig mer.

Nu staar den der og nikker  
saa sejersæl i Jyllands Grus,  
ukuelig og sikker  
trods Ensomhed og Gus,  
som om Alverdens Modgang her  
har givet den et større Værd,  
en lille Amazone  
og dog min Anemone,  
som Søens Bølge skær.

Hvad var det dog, der skete?  
Mit Hjerte koldt og haardt som Kvarts  
det smelter ved at se det  
den første Dag i Marts.  
Jeg tænkte: "Evigt skiltes ad  
min Sjæl og Glæden," da jeg sad  
i Vintrens grumme Done.  
Nu gør min Anemone  
mig atter fri og glad.

For denne rene Farve  
den er mig som en Vaarens Daab,  
den la'r mig nyfødt arve  
en Evighed af Haab.  
Saa bøjer jeg mig da mod Jord  
og stryger ømt dit Silkeflor,  
en Flig af Naadens Trone.  
Du lille Anemone,  
hvor er vor Skaber stor!

## Hvordan argumenterer Kaj Munk?

Af Knud Erik Andersen

Kaj Munk var ikke bleg for at indgå i en polemik i dagbladene. Ofte tog han selv 'teten'. Andre gange blev han udfordret af én af sine læsere. I denne artikel vil jeg belyse, hvordan Kaj Munk argumenterer. Hvilke virkemidler benytter han sig af, er han den rationelle og afbalancerede debattør, er han stærkt polemisk, anvender han flittigt konnotative ord, dvs. ords (nedgørende) bibetydning, der knytter an til ordets almindelige betydning? Videre har jeg et håb om at kunne afdække, hvordan samtiden reagerede på Munks artikler, når han indgik i en avisdebat.

Det er min antagelse, at en analyse af Kaj Munks dagbladsartikler afslører en dreven, debattør, der selvbevidst udfordrer sine læsere med alle hånde argumenter. Med brug af personangreb, et rigt billedsprog, flittig brug af konnotative ord, udfordrende formuleringer, grænsende til det flabede. Ind i mellem både sarkastisk og underholdende vinder han sine mange læsere, mens andre har taget sig til hovedet og har opgivet videre polemik.

Jeg er overbevist om, at de personer i samtiden, der gik i debat med Kaj Munk i dagbladene, ikke 'tegner' befolkningen. Alene folk med et vist uddannelsesniveau og med en interesse for de temaer, der var Kaj Munks, skrev artikler til dagbladene eller gav ham et modsvar. Vi er i en tid, hvor under to til tre procent af befolkningen fik en gymnasial uddannelse.

I sagens natur kan der ikke blive tale om en analyse af alle Kaj Munks mere end 650 dagbladsartikler. Hvad så? Det mulige er en analyse af udvalgte repræsentative tekster, hvilket er den metode, jeg vælger. Jeg har fundet et antal tekster, der kan danne grundlag for at 'tegne' et billede af, hvordan Kaj Munk argumenterer og samtidig giver et indtryk af, hvem der giver ham modsvar.

Man skal ikke beskæftige sig længe med Kaj Munks journalistik, før man finder ud af, at han, som nævnt i indledningen, ikke var bleg for at udfordre sine læsere med synspunkter og holdninger, der gav anledning til diskussion. Pennen var ofte skarp og argumenterende – som en studerende en dag sagde til mig – ”stærke, men også grænsende til det perfide”. Lad os undersøge den sag nærmere.

### Eksempler og reaktioner

Jeg vælger at undersøge, hvordan Kaj Munk argumenterer for sine synspunkter og holdninger i flere forskellige dagblade, dog primært Jyllands-Posten, som var Munks hovedorgan, og registrerer samtidig, hvordan samtiden forholder sig til hans journalistik ved de personer, der tager til genmæle.

#### Eksempel 1

I ”*Krigen og Guds Rige. Verdslige og Religiøse Betragtninger*”, *Jyllands-Posten* den 6. december 1931 og ”*Kristendom og Krig*”, *Jyllands-Posten* den 15. december 1931, møder vi den sarkastiske, personangribende og ironiske Munk, der i en debat med Hans Koch<sup>1</sup> skriver, at det ”selvfølgelig er noget Griseri af Japannerne at ro rundt og forstyrre deres Naboer”. Japannerne aggression og flådeaktiviteter bliver således hos Kaj Munk til

at ”ro rundt” og forstyrre sine ”naboer”. Videre roser Kaj Munk sarkastisk Hans Koch for ”at staa op og sige det højlydt. I Studenterforeningens Festsal. I København. Mellem Fredsvennerne.” Der er ikke tale om en ros, snarere det modsatte. Ironi så det gør noget.

Hans Koch får at vide, at han er enfoldig, når han mener, at ”det gavner Freden, at den gøres til en sag, en Fredssag.” Derfor kan Kaj Munk anføre, at den tænkning, der ligger bag ”Fredsvennesagen” er blåøjet. Så den gode provst og den sag, han arbejder for, får råt for usødet at vide, at den både er enfoldig og blåøjet. Et kvalificeret modargument kommer Kaj Munk ikke med. Han holder sig til det postulerende og et personangreb.

Hans Koch bryder sig ikke om Kaj Munks stil, hans ”haanlige Bemærkninger og ’vittige’ Udfald” mod sin person, men vælger at forholde sig til artiklens essens. Han læser Kaj Munks indlæg som et ”Udslag af daarlig Maner” for så mere konkret at forholde sig til artiklens hovedpunkter, som et efter et tilbagevises.

Analysen viser en Kaj Munk-journalistik præget af billedtale, ironi, sarkasme og personangreb. Samtidens reaktion repræsenteret ved provst Hans Koch er overbærende, men også kras uden at blive vulgær eller finde det nødvendigt at anvende en sprogbug, der ligner Kaj Munks.

At Hans Koch ikke følger op på Kaj Munks svar den 15. december 1931 kan jeg kun læse som en forståelse af, at en fortsat disput med Kaj Munk ikke tjener noget formål. Hans Koch tegner naturligvis ikke sin samtid; alligevel er han re-

præsentant for et segment i befolkningen, der har det svært med Kaj Munk.<sup>2</sup>

## Eksempel 2

I *Jyllands-Posten* den 18. november 1932 har vi artiklen ”*Pastor Kaj Munk angriber Biskopperne.*”

Her argumenter Munk med brug af samme virkemidler som i ovenstående eksempel. Det vil sige: Postulerende og med en flittig brug af billedtale, konnotative ord, ironi og sarkasme. Personangreb er der også. Munk finder, at biskoppernes skrivelse er udtryk for tågesnak, klichéer og selvfølgeligheder og en enkelt kras selvmodsigelse. - Jeg kan følge Kaj Munk så langt, at biskopperne ikke bringer noget nyt; der er i en kirkelig sammenhæng tale om selvfølgeligheder, men tågesnak og klichéer, nej den holder ikke.

Biskopperne selv betegner Munk som ”Luskemikler” og ”fløjlsmavede”. Sarkasmen har godt fat iblandet et stænk humor. Luskemikler og fløjlsmavede udtrykker en afstandtagen til biskopperne og på den anden side har ordene en vis humor knyttet til sig. Populisme om man vil. I dag ville man måske tale om ”Ekstrablads-journalistik og -ordvalg”.

Den postulerende Munk er der også: Biskoppernes skrivelse siger intet direkte om Otto Larsen sagen<sup>3</sup>, men Munk indtager den og postulerer, at bag skrivelseren står ikke fromhed, men politik, for hensigten er at hjælpe ”Bror Ammundsen” mod ”Kætteren Otto Larsen”. Postulatet forbliver et postulat! Munk påviser ikke, at der er tale om politik.

At hyrdebrevet indirekte handler om Otto Larsen-sagen, som var det store teo-

logiske emne først i 1930'erne, kan man ikke være i tvivl om.

### Eksempel 3

K.G. Brøndsted har i *Jyllands-Posten* den 24. september 1932 et svar til Kaj Munk. Punkt for punkt går Brøndsted Kaj Munks artikel igennem og påpeger, hvad han finder er en række "Uartigheder". Munks svar, der kommer samme dag, er ganske kort, og jeg tager det alene med, fordi det rummer et af Munks mange 'artige' måder at argumentere på, når han (min vurdering) er sat på plads: Munk henviser til Brøndsteds alder – "naar mænd har naaet en vis Alder, maa Ungdommen opgive at overbevise dem og vente paa, at de dør." Sådan!

Ovenstående polemik giver anledning til flere artikler, hvoraf jeg inddrager en enkelt, som kan repræsentere, hvad flere mener om Kaj Munks pen i denne sag. Nemlig Harald Niensens lille artikel "*Ufattelig Raahed*", *Jyllands-Posten* den 27. september 1932. Harald Nielsen finder, at Munk ikke ved, hvad sagslighed er; han er selvtilfreds og vulgær i sin udtryksform og i forhold til K. G. Brøndsteds "kraftige og velskrevne artikel", så nægter han at imødegå den. Kaj Munk viser sin polemiske afmagt ved at påberåbe sig modpartens høje alder, hvilket Harald Nielsen opfatter som topmål af hjerteløshed og taktløshed...().og det "af en Præst i den danske Folkekirke." Jeg noterer mig, at Munk også her vælger ikke at komme med et modsvar.

### Eksempel 4

Kaj Munks råhed og manglende vilje til at forholde sig til et modsvar ses ligeledes i hans svar i *Jyllands-Posten* den 15. november 1933. Det er hans artikel

knyttet til "*Religionen i Folkeskolen*". Her hedder det i Kaj Munks svar til Johs. Asmund, at han med "Glæde skal imødegå Realiteterne, hvis han i en ny Artikel, vil finde dem frem til mig; selv har jeg ikke tid til at rode efter dem i Dynge af Skældsord og Grovkornetheder: to Spalter Vrøvl, Sludder, Sladder, løst Krudt, Vaas, Labri, Bluff. Denne Mand burde snarere end Pastor Asmund hedde pastor Assenkæft", det vil sige en person med en stor flab. Jeg noterer, at Kaj Munk ikke forholder sig til den kritik, han møder, men finder det rigtigt i stedet at postulere en række grovheder om Johs. Asmund, som ikke underbygges. Personangreb igen, igen.

Som det fremgår reagerer samtiden på Kaj Munks angreb på biskopperne. K.G. Brøndsted og Johs. Asmund var begge præster, mens Harald Nielsen (1879-1957) ernærede sig som kritiker og forfatter, i øvrigt med en faglig baggrund som mag.art. i æstetik fra Københavns Universitet.

Jeg understreger igen den faglige baggrund og stillingsbetegnelserne, fordi der tegner sig et billede af, at det er veluddannede borgere, ofte kolleger ud i præstegerningen eller forfattergerningen, der reagerer på Kaj Munks artikler. Og det kan ikke undre, for en vis teologisk indsigt er naturligvis nødvendig for at indgå i polemikken om "biskoppernes hyrdebrev".

Analysen viser en journalistik præget af en vis råhed, underlødighed og med anvendelse af konnotative ord. Videre en manglende vilje til at imødegå vederhæftig kritik. Personangreb synes at være et Kaj Munk-speciale! Når sagen ikke kan spiddes, så kan manden eller mændene!



Samtidens reaktion synes i de valgte eksempler kritisk og afstandtagende.

### Eksempel 5

”Guds Grønne Enge og det tyske Jødehad”, den 25. april 1933 er Kaj Munks svar på en artikel af ingeniør Poul Wilde med samme overskrift i *Jyllands-Posten* den 23. april. 1933.

Kaj Munks hovedbudskab og vigtigste belæg (begrundelse) er, at en ’hovedrensning’ kan være nødvendig i et folk, hvor situationen er, som den er i Tyskland. Så: Om end Kaj Munk ikke bryder sig om, hvad han ser og hører, siger han ikke fra.

Begrundelsen binder an til henholdsvis en praktisk og teoretisk forklaring, som Kaj Munk grundigt tager sig af.

Det er jødernes magtplacering i samfundet, der forklarer det had, der er i den tyske befolkning til jøderne. Videre er det en kulturel forskel, der bundner i, at jøden er mere international end national. Kvaliteten af de to argumenter er i bedste fald diskutabel. Men jeg noterer, at Munk forsøger sig med forklaring.

Ind i ovenstående begrundelse får Munk fortalt, at den tyske befolkning nu sætter tingene på plads. Munk slår alle over en kam og generaliserer. Det er åbenbart hele den tyske befolkning, der står bag behandlingen af jøderne, hvad vi ved ikke er sandt. Mange tog jo afstand fra den nazistiske jødepolitik, uden at det kom alt for tydeligt frem. For farligt var det.

Hvad jøderne har gjort, postulerer Munk, er ”at de selv er rige og mægtige og Landet, de styrer, udpint af Armod og Raadvildhed.”

Munk forholder sig ikke til, at landets mange sociale problemer, herunder fattigdom, også knytter sig l. Verdenskrigs afslutning, og den voldsomme erstatning, der blev krævet af sejrherrene.

Nej, det handler afgørende om jødernes skyld, hvilket har gjort, at det jødiske folk under ét er blevet til det tyske folks prügelnabe. Formildende får Munk dog sagt, at han ikke fatter den ”hitlerske Bøllefacon”, og at jøderne burde få lov til at forlade landet med de penge, de har tjent. Hvad vi ser i denne artikel er den ’balancerende’ Munk, der argumenterer for det ’rengøringsprojekt’, der er sat i gang i Tyskland og som afslutningsvis finder det nødvendigt at understrege, at vi skal være ”varsomme med at dømme”. Ganske fornøjeligt betegner Poul Wilde sig som chauffør på ”Gaarden Jyllands-Posten”, hvilket får Kaj Munk til i den fortsatte korrespondance, at underskrive sig ”Fodermester m.m.” Så: Ikke uden humor.

I et åbent brev i *Jyllands-Posten* den 3. september 1933 opfordrer Kaj Munk Poul Wilde til et besøg i Vedersø, så de oppe på ”Karlekammeret kan få en snak fra Leveren.” Tonen er munter, nærmest spøgefuld, og kommer langt omkring, fx bliver der plads til en kritisk kommentar om vejene i Ringkøbing Amt. ”Altsaa, Chauffør, hvorfor har du ikke for længst rejst en harmfnysende Protest mod disse herrer Automobilhærgere, mod denne Skændsel i Samfærdselens Aarhundrede?” At Poul Wilde ikke har beskæftiget sig med de vestjyske veje hører med til historien. Men det gør Poul Wilde så indgående og humoristisk i det indlæg, der ligeledes er i *Jyllands-Posten* den 3. september 1933. Her fortæller chaufføren at han ikke har mod på at besøge foder-

mesteren og få en snak, for der er ”for stor Forskel paa os”. Poul Wilde minder om, at Harald Nielsen slog Kaj Munk ud i ”anden Omgang”, om end han var ”den berømte Bokser”. Alligevel fik Kaj Munk sat et ”Mesterstød” ind.

Korrespondancen fortsætter med vægt på vejenes tilstand i Vestjylland uden at bringe nyt i forhold til, hvad jeg undersøger. Det skulle da lige være, at det af en artikel den 24. september 1933 fremgår, at Poul Wilde ud over at være ingeniør også er ”Statens Motorsagkyndige i Randers.” Så vejenes tilstand i Vestjylland er ikke helt tilfældigt taget op i korrespondancen af Kaj Munk om end udgangspunktet er et helt andet.

Analysen viser en journalistik, hvor det tyske folk under ét er slået i hartkorn med, hvad der sker i Tyskland. Munk bærer véd til det jødiske bål og argumenterer såvel unuanceret, generaliserende som populistisk.

Samtidsreaktionen ved ingeniør og motorsagkyndig Poul Wilde er fornøjelig, med brod, uden at være dømmende. Der er tale om en lægmand, interesseret i jødeproblematikken og med et ønske om at få kirkens svar på de store spørgsmål, der brænder i tiden, der udbeder sig svar fra Kaj Munk – og får det.

Jeg noterer mig, at Kaj Munk i såvel analyser som argumentation ikke er nedgørende og ubehagelig, men her viser, at han også kan være fornøjelig. Korrespondancen mellem Poul Wilde og Kaj Munk giver måske en forklaring på *Jyllands-Postens* glæde ved at have Kaj Munk på lønningslisten.

## Eksempel 6

*Jyllands-Posten* den 5. november 1933: ”*Religions-Diktatur i Folkeskolen*”.

Tekstens hovedbudskab og vigtigste belæg (hjemmel) er, at folkeskolen er på vej til at miste sin frihed. Argumentet er, at præsternes ”Ikke-Tilsynsdage” er ved at forsvinde.

Kaj Munk begrunder ikke, hvorfor pædagogisk uddannede tilsynsførende skulle forringe skolens frihed. De påtænkte pædagogisk uddannede tilsynsførende får forskellige smædetitler – ”Posekiggere eller Kæphesteryttere”. Munk søger således at understrege sit synspunkt ved brug af nedgørende fagbetegnelser.

Utvivlsomt populært i visse kredse. Det samme gælder Munks indledende billedbrug, hvor Undervisningsministeriets forberedelse til en ændret tilsynslov sammenlignes med et ligkistesnedkeri.

Samme artikel har fat om det forslag til en ændring af religionsundervisningen, som var fremme først i 1930’erne anført af borgmester, dr. Ernst Kaper, som Munk betegner ”Borgmesterdoktoren”, og professor i Det gamle Testamente Aage Bentzen, vedrørende en religionsundervisning baseret på naturvidenskabens resultater. Sådaldt objektiv undervisning. Kaj Munks hovedbudskab i den diskussion er, at lærernes frihed knægtes. De kan ikke længere tale frit fra leveren, og det fordi stoffets frihed til selv at tale til barnet dermed fjernes.

Munk finder, at man ved at kræve en objektiv undervisning er ude i det ’hysteriske’ og tager livet af ”den virkelige Frihed for at hævde en indbildt Frihed.”

Jeg noterer, at Munk ikke begrunder, hvorfor der skulle være tale om hysteri, eller at lærernes frihed skulle blive fjernet.

Det er Munks grundsynspunkt, at den enkelte lærer i en kristen skole må have mulighed for at formidle sin personlige, kristne, overbevisning, ”Grebethed og Tro”, for ellers er det forbi med friheden i skolen, forældrene vil gøre oprør, og friskolerne vil få en ”Søgning som aldrig før”. Munks ængstelse eller modargument er hensynet til børnene, der vil opleve en dræbende, kedsommelig undervisning, hvis kravet om objektivitet slår igennem, ja, de vil føle ”Lede ved Religionstimerne.”

Igen: Munk fremfører som argument, at objektivitet i undervisning er lig med kedsommelighed. Påstanden dokumenteres ikke. At forældrene vil tage deres børn ud af skolen og i stedet sætte dem i en friskole forbliver også et postulat.

Analysen viser en journalistik præget af en manglende kvalificeret argumentation og en udpræget brug af påstande, der kædes sammen med brug af konnotative ord af værste skuffe. Mit bedste gæt er, at mange i tiden har haft lyst til at blande sig i debatten, men ikke har villet udsætte sig selv for Kaj Munks grovheder. Men Johs. Asmund gjorde det!

### **Eksempel 7**

*Politikens* kronik den 16. januar 1933: ”*Dogmefri Kristendom*” af pastor Chr. Norlev og den 24. januar 1933 ”*Pastor Kaj Munk angriber Pastor Norlevs Kronik*”. Sognepræst Chr. Norlevs hovedsynspunkt er, at ”Nutidens Krav om at være fri for Dogmerne i virkeligheden er et Krav om at faa den oprindelige Kristendom frem.” Videre et synspunkt om, at børn og unge – på grund af, at skolens hovedfag, religion, ikke længere har den plads det tidligere havde – har nogen forudsætning for at forstå kirkens tale.

Kronikken foranlediger en længere artikelserie, som Kaj Munk, naturligvis, føler sig kaldet til at blande sig i. Jeg vælger at tage et enkelt af Munks argumentationsknep op, nemlig at gå efter manden frem for ’bolden’.

Kaj Munk søger Chr. Norlev nedgjort ved at fortælle, at han jo ikke har en kandidatgrad i teologi, men er uddannet snedker, jfr. *Teologisk Årbog*. Kaj Munk vil have læseren til at forstå, at Chr. Norlev ikke har den nødvendige dybviden for at føre sig frem. Kaj Munk er ikke saglig. Han forholder sig (i sit første svar) ikke til hovedspørgsmålet om dogmerne, men finder det i orden at angribe manden (Chr. Norlev) for den stillingtagen, han har til dogmerne. Sat på spidsen har Kaj Munk det synspunkt, at kun teologer fatter evangeliet, og at lægmænd bare har at tro, ”hvad Teologerne siger”.

Munk ser sig selv som autoriteten i forhold til pastor Chr. Norlev ved at præcisere, hvilken uddannelse Chr. Norlev har – sat i en modsætning til Kaj Munks kandidatgrad i teologi. Analysen viser en journalistik, hvor det er i orden at gå efter manden frem for efter ’bolden’. Personangreb hører fortsat til blandt Kaj Munks retoriske virkemidler.

### **Eksempel 8**

I *Nationaltidende* den 5. december 1936, artiklen ”*Den Sønderjyske Biskop*”, der er en nekrolog over biskop Valdemar Ammundsen, ser vi en skildring af en mand, som Munk værdsætter højt. Grundigt og positivt skildrer Munk Ammundsens liv og gøren krydret med humor. Fx: Det hedder, at ”Ammundsen blev Danmarks gode Søn dernede”. Argument: ”Han havde jo den for danske Biskopper saa ikke altfor hyppigt forekommende Rekvisit: Hoved”. Ammund-

sen bliver rost og samtidig får de øvrige biskopper et 'hak'. På én og samme tid frækt og morsomt. Nekrologen giver ikke anledning til kommentarer. Hverken ros eller det modsatte.

### Eksempel 9

”Ro om Affæren”, artikel af Kaj Munk i *Jyllands-Posten*, den 20. august 1937. Året er bl.a. præget af den såkaldte Laiersag<sup>4</sup>, som Munk engagerer sig i.

Munks stil er som tidligere: Meget direkte og grænsende til det flabede. Respekt for øvrigheden, her repræsenteret ved den socialdemokratiske kirkeminister, Johannes Hansen, der betegnes ”en jævn dansk Mand, Kirkeminister Hansen, den tidligere Lærer fra Brande”, har han ikke. Beslutningen om, at der skal ske en irttesættelse ved Laiers overordnede i hans egen kirke, bliver til, at Danmark er blevet en ”marxistisk Diktaturstat, hvor Fagforeningsreglen: ”Herut med ham, hvis han ikke lyster Parolen! er højeste Lov. Nu maa vi nøjes med at fastslaa, at ved denne Afgørelse vilde Hr. Hansen have vist, at han hverken har Hjerne eller Hjerte nok til at være Kirkeminister...”

Der er langt fra en diktaturstat og til en irttesættelse, men ikke hos Munk, der alene ser sagen fra pastor Laiers side. Poul Oldenburg, biskop over Aalborg Stift, bringer et indlæg i *Jyllands-Posten* den 24. august 1937, ”*Hjallerup-Sagen*”, der grundigt gennemgår sagen – inddrager adskillige oplysninger, som Munk ikke har med, bl.a. at 22 ud af 23 menighedsrådsmedlemmer står bag klagerne over pastor Laier.

Afslutningsvis skriver Poul Oldenburg om Kaj Munk, at han er en ”skribent, der

synes stærkere i Benyttelse af Skældsord end i Bevisførelse.” I min formulering: Kaj Munk fører sig frem uden en egentlig argumentation.

Dyrlæge Henry Nielsen har den 31. august et indlæg i *Jyllands-Posten*, ”*Et Brev til Kaj Munk og hans Svar*”, der tager afstand fra Kaj Munks måde at skrive på i pastor Laier-sagen. Munk får en meget kraftig kritik med ord som indbildsk, manglende sømmelighed etc.

Ja, Munk er med til at drive den danske kirke ”ind i Folkets komplette Lige-gyl-dighed.” I Munks svar samme dag slutter han af med at fortælle, at nogen krummer må der være i ham – trods kritikken – for ”Nu har jeg lige været under behandling af en Læge; og saa nu af en Dyrlæge – og er ikke død endda.” Så kritikken synes ikke at plage Kaj Munk. Argumenter el-ler ej!

### Eksempel 10

I *Nationaltidende* den 1. marts 1940, artiklen ”*Det haster*”, fortæller Kaj Munk, hvad de nordiske udenrigsministre *burde* have udsendt af meddelelse fra deres fællesmøde i København, nemlig og for at undgå enhver for splittelse og på den ubetingede neutralitets grund, træffe skridt til en fælles diktator, hvis opgave skulle være at træde i forhandling med Tyskland og England. Mål: at sikre skibenes frihed på havene og overfor Sovjet udnytte enhver mulighed for at afslutte den russisk-nordiske konflikt. Diktatorens beslutninger skulle være bindende for hvert af de fire lande, og han skulle straks træde tilbage, ”naar hans Mission er endt”.

For Munk er det klart, at det demokratiske system ikke fungerer. Der skal en stærk mand til; en tanke Munk jo en tid

var besat af. Så for Munk gælder det, at demokratiet må vige, når situationen er, som den er. At en diktator skulle være svaret på situationen uddybes ikke. Så mangelfuld eller ringe argumentation.

Artiklen skulle selvfølgelig give anledning til kommentarer. Således i Ekstra-bladet samme dag (1. marts 1940), hvor ”Dr. Rank” har en artikel – ”*Kværnen fra Vedersø*”. Overskriften giver næsten indholdet. Rank omtaler Munk som en ”evigt roterende Kværn”, som maler og maler uden ophør, Skidt og Kanel imellem hinanden ... En Pokkers Karl!”

Dr. Ranks holdninger til Munks forslag genfindes i såvel ”*Vejen Frem*” den 5. marts 1940 som i *Venstres Folkeblad*, ”Kaj Munk vrøvler”, Ringsted, den 6. marts 1940. Kaj Munk møder ikke opbakning til sine anskuelser om indførelse af diktaturet.

### **Afrundende kommentarer og konklusion**

Vi har mødt en Kaj Munk, der benytter sig af personangreb, ’manden frem for bolden’, generaliseringer, ironi, sarkasme og humor, flertalsargumenter, styrkemarkører og – når det passer sig – gør brug af sin autoritet som cand.theol. og sognepræst.

Vi har mødt en Kaj Munk, der skriver levende og argumenterer på bedste vis, men hyppigere optræder han som en ’gadedreng’, når han indgår i offentlige disputer. Der er undtagelser, men de hører netop til undtagelserne. Munk følger ofte op på de angreb, han udsættes for, men der er flere eksempler på, at han ikke vælger at fortsætte en disput, når han er trængt.

Vi har mødt en debattør, der anvender et rigt billedsprog og en argumentation, pågående og udfordrende, der ikke altid er saglig og ind i mellem grænsende til det demagogiske. Et hovedkendetegn er en udpræget brug af konnotative ord – ofte ganske morsomme – der sikkert har glædet en del læsere, mens andre har taget sig til hovedet og tænkt: Hvordan kan han dog skrive, som han gør? Det samme gør undertegnede.

Analysen viser, hvem det er, der henvender sig til Kaj Munk i avisernes spalter. Det er, ikke uventet, personer med et uddannelsesniveau ud over, hvad flertallet har. Alt overvejende akademikere.

Side om side med mange kritiske indlæg vendt mod Kaj Munks journalistik, registrerer jeg mange, mange artikler, der fortæller om hans folkelige succes som foredragsholder og dramatiker. Så på den ene side udkældt og søgt nedgjort og på den anden side værdsat, som få andre i samtiden. Men det er en anden historie end den, jeg her fokuserer på, hvor Munks måde at argumentere på, er søgt undersøgt.

Analysen tegner alt i alt et billede af en selvbevidst og dreven debattør, der bruger alle hånde retoriske midler – læs argumentationskneb - i sin argumentation. Så: nøje sammenhæng mellem antagelse og konklusion.

### **Litteratur**

Andersen, Gorm Bagger & Jesper Boding: *Professions-bacheloropgaven i læreruddannelsen*, Dafolo, 2010.

Hegelund, S.: *Akademisk argumentation – skriv overbevisende opgaver på de videregående uddannelser*, Samfundslitteratur, 2000. – Et hæfte, der kortfattet gennemgår Toulmins argumentationsmodel.

Nielsen, Torben Steiner: *Fold dig ud*, Columbus 1966 og [www.textanalyse.dk](http://www.textanalyse.dk) samt [www.studienet.dk](http://www.studienet.dk).

Politiken: *Retskrivnings- og Betydningsordbog*, 1996.

*Politiken* den 16/1 1933, 24/1 1933.

*Jyllands-Posten* den 6/12 1931, 15/12 1931, 24/9 1932, 27/9 1932, 18/11 1932, 3/9 1933, 24/9 1933, 5/11 1933, 15/11 1933, 25/11 1933, 23/11 1933, 20/8 1937, 24/8 1937, 31/8 1937.

*Nationaltidende* den 5/10 1936; 1/3 1940.

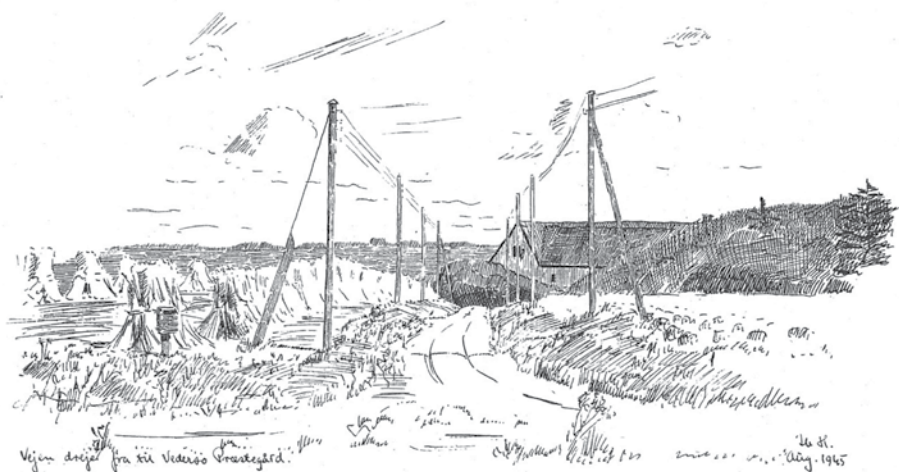
*Ekstrabladet* den 1/3 1940.

1 Provst Hans Koch (1867-1949) var i sin samtid en aktiv debattør og besatte flere tillidshverv, bl.a. som formand for Danmarks Kristelige Studenterforbund og – nok så interessant knyttet til ovennævnte artikel – formand for Foreningen af antimilitaristiske præster

2 Jeg har i Munkiana nr. 63 2018 skrevet artiklen "Fredsvenerne", som behandler polemikken mellem Hans Koch og Kaj Munk. Den interesserede læser kan her finde en egentlig gennemgang af temaet "Krig og fred" ligesom samme artikel gør rede for Kaj Munks syn på det femte bud (Du må ikke slå ihjel) og i sammenhæng hermed den kristnes pligt til at handle, når uretten råder.

3 Otto Larsen-sagen er grundigt omtalt i min og Jon Høghs forskningsartikel i Munkiana, nr. 63, 2018. Her kort: Otto Larsen skrev i 1932 bogen "Skatten i Lerkar", hvor han erklærede, at han hverken troede på en personlig Gud, jomfrufødsel eller Jesus som Guds søn. Lolland-Falsters biskop rejste sagen på et bispe-møde, og herfra udgik et samlet hyrdebrev til oplæsning i landets kirker. Budskabet var, at "en Forkyndelse, der har tabt Forbindelse med Jesu Evangelium ikke har nogen Aandelig ret indenfor vor Kirke."

4 Laier sagen: Sognepræst Anton Laier blev afskediget i 1937 efter 11 års virke som sognepræst i Hjalperup. Afskedigelsen var en følge af, at pastor Laier fra såvel prædikestol som i sit arbejde som skulptør angreb og karikerede danske myndighedspersoner. – Ud over at være sognepræst var Anton Laier skulptør og udstillede bl.a. på Den Fri Udstilling. Hans materialer var ler og cement. Munk blandede sig i striden, der havde stor offentlig bevågenhed og forsvarede Anton Laier. Laiers skulpturer er i dag gemt væk, men kunne i en længere årrække ses fra vejen.



Vejen der går fra til Vidarso Brændergård.

16. 8.  
1945

## Vi nærmer os Kaj Munks mindesten på Hørbylunde Bakke

*Afforfatteren Hans Kristian Jørgensen.  
Tidligere sognepræst og provst i Holstebro*

Mine svigerforældre, Ole Vestergaard-Poulsen, og hustru, Cecilie Vestergaard-Poulsen, ejede tekstilvirksomheden Belika i Ikast. Sideløbende med sit virke som tekstilfabrikant var svigerfar borgmester i Ikast Kommune i 27-28 år og i perioden 1962-1972 tillige konservativt folketingsmedlem i Silkeborg-Skanderborg kredsen.

Ægteskabet berigedes med fire børn, Ellen Marie, Kirstine, Niels Ole og Kaj, hvoraf jeg er gift med den ældste, Ellen Marie.

Da mine svigerforældre i en af de første januardage 1944 erfarede, at Kaj Munk var blevet myrdet, blev de – som hele familien i øvrigt – stærkt berørte over det forfærdelige budskab, som optog alle med gru og forfærdelse. Min svigerfar var ikke i tvivl om, at han skulle deltage i optøget, da Kaj Munks bære i rustvogn blev kørt ud af Silkeborg. Det er meget sandsynligt, at han også har været til stede på Vedersø Kirkegård den 8. januar 1944, da Munk blev begravet.

Men de dengang to unge mennesker, Cecilie og Ole Vestergaard-Poulsen, var på den tid også optaget af andet. De ventede nemlig deres fjerde og yngste barn, hvis ankomst kunne ventes når som helst her omkring nytår 1944. De havde for længst med hinanden snakket om, at barnet, hvis det blev en dreng, måske skulle hedde Johan. De var ikke helt sikre.

Den 15. januar 1944 fødte Cecilie en søn. Men han skulle alligevel ikke hedde Johan!

Det blev hun og Ole sikre på efter mordet på Kaj Munk.

Han skulle hedde Kaj!  
Kaj, efter Kaj Munk!

Lad mig slutte med at fortælle denne lille tildragelse, som min svigerfar ofte fortalte:

”En aften havde jeg i Silkeborg været til et aftenmøde i folketingskredsen. Efter mødet kørte jeg hjemad mod Ikast. Ikke langt uden for byen i vestlig retning stod i vejsiden en ung pige og blaffede for at opnå gratis køreljighed, hvilket var meget almindeligt, at unge mennesker gjorde dengang i ’60’erne og ’70’erne. Jeg standsede, og den unge pige satte sig ind.

Vi talte naturligtvis med hinanden, og da vi nærmede os Hørbylunde Bakker 15 kilometer vest for Silkeborg, kunne jeg ikke lade være med at gøre pigen opmærksom på, at vi snart på vor højre hånd ville passere en mindesten formet som et kors. Jeg føjede til, at den sten var rejst for Kaj Munk. Så spurgte jeg hende: ”Kender du den mand?” ”Ja, det gør jeg”, svarede hun og fortsatte: ”Han er min far!””

I dag ved jeg kun, at pigen har heddet enten Yrsa eller Solvej Munk.



## Kaj Munk i tiden 1943 – 1944

Af Jon Høgh

### Indledning

Denne artikel er et omarbejdet foredrag, som den 4. januar 2019 blev holdt for 120 mennesker i Kaj Munks Præstegård i Vedersø i anledning af 75-året for Kaj Munks død.

For at forstå Kaj Munks politiske synspunkter og slet ikke mindst for at forstå, hvorfor han skulle undgælde med livet som indsats, vil jeg indledningsvis omtale, at Munk blev optaget af diktaturet som styreform, da han var en meget ung mand, der gennem aviserne fulgte med i, hvordan 1. Verdenskrig udviklede sig i Rusland og Tyskland.

Den 1. Verdenskrig havde afsløret Ruslands militære svaghed, efter at Tyskland den 1. august 1914 havde erklæret Rusland krig. Det lykkedes tyske hære at trænge dybt ind i og tilføje Rusland store nederlag, der medførte, at landet kollapsede i 1917. Følgen blev, at der opstod revolution i Rusland, og det vaklende zardømme under zar Nikolaj 2. faldt. Bolsjevikkerne med Lenin i spidsen var ikke sene til at indføre, hvad man har kaldt 'proletariatets diktatur'. Folket gik, godt hjulpet af de revolutionære ledere, i oprør mod deres lands leder, zaren, der måtte se sig detroniseret. Det var det, at zar Nikolaj 2. ikke formåede at holde sine modstandere stangen, men derimod lod sig vælte af sit eget folk, der var et forfærdeligt kærnepunkt for Kaj Munk.

På samme måde gik det i Tyskland. Her begyndte det med, at kejser Wilhelm 2. i 1908 havde skabt forfatningskrise med en udtalelse om, at adskillige tyskere var antibritiske. Udtalelsen, som bragtes i Daily Telegraph, fik rigskansler von Bülow til at træde tilbage, og kejseren måtte love den tyske hærledelse større politisk tilbageholdenhed.

Det var begyndelsen til enden, og kejser Wilhelm fik ikke indflydelse på de diplomatiske begivenheder op til 1. verdenskrig. Under krigen trængtes han til med mere og mere i baggrunden, og fra krigens midte var han sat helt ud af spillet, da generalerne Paul von Hindenburg og Erich Ludendorff havde overtaget den overordnede og diktatoriske militære ledelse.

Efterhånden som også de tyske fronter begyndte at kollapse, opstod der militær og folkelig modstand både mod krigen og kejseren, der endte i novemberrevolutionen i 1918, og som gav sig udslag i desertioner og strejker med påfølgende oprettelse af revolutionære arbejder- og soldatteråd, der tog magten i en lang række store tyske byer.

Kejser Wilhelm stod nu fuldstændigt ene og forladt og vidste ikke sine levende råd. Men det var der andre som gjorde! Den 9.-10. november dannedes Berlins arbejder- og soldatteråd, der hurtigt blev en centralmyndighed, og som godkendte dannelsen af en revolutionsregering, der i december ledte den tyske revolution ind på den parlamentariske vej. Kejser Wilhelm abdicerede, og natten til den 10. november 1918 flygtede han til Holland, hvor han levede i eksil indtil sin død i 1941.

Både zarens afgang i Rusland og kejserens abdikation i Tyskland var voldsom-



me begivenheder, som optog den unge Kaj Munk med gru og væmmelse.

I erindringerne 'Foråret så sagte kommer', 1942, skriver han herom: *'Borte havde taget zaren, borte tog alle de kronede hoveder i Tyskland, men demokratiene triumferede ... jeg havde ingen tro på fyrsterne mere. Og endnu mindre på folkene, der før oprørske frem mod deres fyrster. Min tanke begyndte at søge mod diktatoren'*.

Denne hans opfattelse af diktaturet som den rigtige ledelsesmodel, udmøntede sig væsentligst i, at Munk i 1919, kun 21 år gammel, skrev sit første diktator-drama, som fik titlen 'Operationen'.

Mod diktatoren søgte han indtil et godt stykke op i 1930'erne, hvor han rigtig nok var meget optaget af både Hitler og Mussolini. Men det varede ikke ved! På sine rejser i Tyskland i '30'erne så han med egne øjne og med gru på, hvordan magten udøvedes i den store diktaturstat med forfølgelse og tilintetgørelse af en bestemt menneskerace. På den baggrund skrev han i 1938 skuespillet 'Han sidder ved Smeltediglen', der er et sandt forsvar for jøderne og et stærkt angreb på forfølgelserne af dem. Det er dramaets absolutte og gennemgående tema.

Tydeligst kommer det til udtryk, efter at den berømte videnskabsmand, arkæologiprofessor Ernst Mensch i slutningen af sidste akt, hvor han i Rigsuniversitetets aula skulle have modtaget Tysklandsprisen, knuser det af ham fundne og rekonstruerede potteskårbillede af jøden Jesus. Så siger han: *'Så har jeg bragt mit folk mit offer. Men dermed er jeg ikke færdig. Voldsomt lever nu i mit hjerte det, jeg knuste mod gulvets sten. Så skylder jeg da også menneskeheden*

*en gestus. Her sidder ved min side min dygtige medhjælp, henvend halvdelen af mine resultater skyldes hende. Hun har den tyske ånds sindrighed og udholdenhed, men er en jødinde. Hendes navn er Sara Levi. Hende tager jeg til hustru nu.'*

Optrinnet skaber naturligvis en tumultagtig situation, hvor Mensch får tolv timer til at komme væk. Før flugten begynder og stående i aulaen, som alle, efter det pinlige optrin, har forladt, siger han dramaets udgangsreplik til Sara:

*'Du skal føde mig en søn i min alderdom, Sara, han skal blive en god tysker og et sandt menneske'*.

I 1942 fulgte 'Niels Ebbesen', der er et meget stærkt drama, fordi Munk aktualiserer den 1300-tals historie, hvor stormændene i 1332 gjorde oprør mod kong Kristoffer 2. fordi han ikke overholdt håndfæstningen. Meget kort fortalt faldt nu Kristoffers halvbror, Grev Johan og den tyske kullede greve, Grev Gert, ind i riget, som de delte imellem sig. Deres strenge herredømme varede i 8 år, 1332 – 1340, hvor Danmark var uden konge. Især behandlede Grev Gert jyderne hårdt – og da de viste tegn på oprør, hvervede Gert en hær på 11.000 tyske lejesvende, som fordeltes rundt om i Jylland, hvor de overalt røvede og plyndrede. Selv lagde han sig med ca. 4.000 mand ved Randers.

Men så fremstod bonden Niels Ebbesen fra Nørreris og som modstandsmand frelste han sit fædreland, hvis værste fjende han anså den kullede greve for at være, og han var fast besluttet på at dræbe ham, hvor han end fandt ham.

Det lykkedes ham natten mellem 1. og 2. april 1340 på Randers Slot, hvor han satte sit liv på spil ved at trænge ind i

grevens sovegemak, hvor han myrdede ham. Den 2. april 1340 var den tyske besættelse ovre for denne gang. Ja, netop for denne gang, men præcis 600 år senere, næsten på dato endda, kom tyskerne igen og gennemførte en ny besættelse. Sammenhængen er jo ganske klar!

Se her, hvordan 1300-tallets Niels Eb-besen i en replik til sidst i skuespillet modigt, modigt taler til danskerne anno 1942: *'Landsmænd! Der skal komme en stor fredens dag engang – den tror jeg på og vil jeg tro på – da vi og vor nabo lever side om side hinanden til gavn. Derfor skal begge vore to folk bestå. Og derfor lover jeg jer, at jeg ikke vender hjem til min plov og mine børn, før vi har jaget alle dem, der vil vor undergang, ned over grænsen eller ned under jorden, hvor de nu helst selv vil. For frie må vi være for at leve'*.

Efter tidligere næsten at have himmelhøjet diktatorerne ud fra den tese, at djævl og engle repræsenterer hver sit, hævder han, med ringe skjult henvisning til de to modstridende styreformere, at hvis djævelen er fiks på fingrene og englen er en fumlefinger, så ved vi nok, hvem af de to vi helst vil ledes af.

Det var dengang! For længe siden har han forstået, at det mener han ikke mere! Han har for længst fået nok af djævelskabet. Det fører her for vidt at dykke ned i Munks avisartikler. Dog vil jeg nævne, at han et sted i en sådan påstår, at Hitler er uintelligent. Og i artiklen 'Brændende Europa', som han skrev efter Hitlers angreb på Tjekkosllovakiet i 1939, hedder det bl.a. *at Hitler nu har nået den linje i sin udvikling, der fører ham bort fra sig selv, og at magten har*

*taget magten fra ham ... Sejren over Tjekkosllovakiet er en smertensakt, en frygtelig ulykke for hans land. Den, der lever, vil få det at se. Men det er der måske ingen, der gør.*

Kaj Munk banede selv vejen for et opgør mellem ham selv – Danmarks største enmandshær, der muttersalene og stående eller siddende med pen i hånd ved den store skrivepult i arbejdsværelset 'Stærekassen' i raskt tempo omskaber de på pultpladen liggende tomme papirark til manuskriptark – og den endnu store kansler syd for grænsen, der rådede over mange hære og hærafdelinger, deriblandt den frygtede terrorgruppe, Peter Gruppen eller Schäfer Gruppen, der lededes af obersturmbannführer Otto Schwerdt, der levede under dæknavnet Peter Schäfer.

Efter Danmarks besættelse den 9. april 1940 skrev og talte Munk stort set ikke mere om diktatorerne. Derimod havde han rykket sig meget tættere ind på livet af den demokratiske styreformers principper. Måske uden at blive fuldblods demokrat. Det er der i hvert fald nogen, der siger, at han aldrig blev.

Desuden tordnede Munk i både skrift og tale, og med rene ord for pengene, imod det ved besættelsen indgåede samarbejde med besættelsesmagten. Det, som det nu – altså efter 9. april 1940 – drejede sig om for ham, var at få Danmark befriet fra det tyske åg, så vort land efter krigen fortsat kunne fremstå som et selvstændigt rige. Fra tysk side var det ikke svært, det var let, at finde anklagepunkter nok mod Munk til besegling af den skæbne, som han fik en kold januaften i begyndelsen af 1944 – i år for 75 år siden.

## Kaj Munks inferno og endeligt

Den 29. august 1943 var en dejlig varm sommersondag med høj sol hele dagen.

Den sommersondag erklærede den tyske øverstkommanderende her til lands, general Hermann von Hanneken militær undtagelsestilstand i Danmark, fordi den danske regering havde afvist et tysk ultimatum, der bl.a. krævede forbud mod forsamlinger og forbud mod at forulempe tyskere og tyskvenlige personer, presse censur under tysk medvirken, indførelse af standretter og dødsstraf for våbenbesiddelse og sabotage.

Regeringen erklærede, at den under sådanne forhold ikke længere kunne fungere, og idet kong Chr. 10. nægtede at afskedige den og udnævne et nyt ministerium, fungerede han heller ikke mere.

Nyheden nåede til Vedersø Præstegård tidligt om morgenen med en person, der hed Helge Hansen. Da han ankom den sommersondagmorgen, var der endnu ikke tegn på liv i præstegården, fordi familien Munk endnu lå i deres senge.

En var dog stået op. Børnenes privatlærerinde Birgit Michaelsen havde dagen før besluttet, at hvis vejret holdt, så ville hun tage ud til klitstranden for at morgenbade. På gårdspladsen mødte hun Helge Hansen, der præsenterede sig og sagde, at han stod Arne Sørensen og Dansk Samling nær. Derpå sagde han, at han havde en vigtig besked til Kaj Munk, og han spurgte Birgit Michaelsen, om han ikke kunne komme til at tale med Munk.

Frk. Michaelsen svarede, at hun ville forsøge at opfylde hans ønske. Hun gik tilbage til stuehuset, bankede på Munks soveværelsesdør igennem hvilken, hun forklarede, at der stod en mand ude i gården, som havde forbindelse med

'Dansk Samling's leder Arne Sørensen, og som havde en vigtig besked.

Munk modtog med stor begejstring den vigtige besked, som Helge Hansen bragte. Søndagens gudstjeneste i Vedersø Kirke indledte Kaj Munk med at sige:

*'Det er i dag en stolt dag for Danmark'. Så føjede han bl.a. til, at danskernes halvhed og øjentjeneste for uretten nu kunne synes at få en ende. 'Atter og atter har alvorlige kristne måttet spørge sig selv: er vi ikke helt uden for Guds plan i disse år? Og den fare vidste vi jo dog var uendeligt større end fjendskab med Tyskland. Dette sidste kommer vi nok over; det andet aldrig. Nu ånder vi op, nu hilser vi hinanden med et til lykke landsmænd! Nu er vor stilling klar! Hvis vi vil selv, er det bedste sket os: vi er i Guds hænder'.*

På samme tid arbejdedes der på Dagmarhus i København og på universitetet i Århus. Begge steder oplistedes navne på prominente danske personer, som nazisterne havde i kikkerten efter indførelsen af undtagelsestilstanden. Navnene blev overdraget til dr. Werner Best fra kulturrattaché Hans Pahl, næstkommanderende i efterretningsvæsenet Hans Wäsche og lederen af efterretningstjenesten Paul Wolfgang Söhnlein.

Listen indeholdt navne på personligheder som dramatikerens Kjeld Abell, professor Hal Koch, skuespillerinden Lulu Ziegler, politikeren, senere både forsvars- og udenrigsminister Ole Bjørn Kraft m.fl. – men Kaj Munks navn figurerede ikke på listen.

Dagen efter, mandag den 30. august '43 skrev Munk et brev til teologistuderende Mogens Zeuthen. Han havde nogle dage forinden søgt 'præsteskole' – altså en art

praktikophold – hos Munk, der i brevet skrev, at det er et *'grueligt sølle lærested, De søger. Havde det dog bare været dramatiser, De ville have været. Men er De ikke akavet og til at have med at gøre, skal De være velkommen i september og oktober til alt fra høstarbejde til prækerads'*.

Der hersker næppe tvivl om, at Vedersøpræsten har været tilfreds med, om han kunne få lidt hjælp til aflastning, her hvor der var højsæson for jagtture, der lokkede ham navnlig i Rejkjær Plantage.

Den 3. september ankom Zeuthen. Som soveværelse fik han overladt Munks arbejdsværelse i vestgavlen på loftet. På den store skrivepult her lå, som manuskriptblade, digtsamlingen, privattrykket *'Den skæbne ej til os'*, der bl.a. indeholder *'Den blå anemone'*.



Kaj Munk arbejder ved skrivepulten i arbejdsværelset Stærækassen

Det digt er jo kendt viden om og omtales både i tide og mest i utide. Digtsamlingen er gennemgående meget stærk; den rummer i det hele taget, på forskellige niveauer, Kaj Munks hele indstilling til tidens mange voldsomme paradokser lige fra digtet *'Vort danske Kald'*, hvori han udtrykker, at Danmark kræver af os, vi er stærke og la'r akkordens yngel falde fra, altså underforstået dem, der står fast i de-

res modstand mod nazisterne og dem, der som stikkere går nazisternes ærinde ... over hyldestdigtet til hans elskede Norge ... og videre til digtet *Drenge, I Drenge, som døde, I tændte for Danmark i dybest Mulm/en lysende Morgenrøde* ... der er en hyldest til og en anerkendelse af Modstandsbevægelsens mange farlige projekter ude i marken for sandhed og ret og frihed, men også en dyb sorg og smerte over, at mange af disse gode og brave drenge måtte lade livet i deres kamp.

Henrettelsespladsen i Ryvangen markeres af tre pæle i bronzefastøbninger og en mindetavle med digtstrofen: *Drenge, I Drenge, som døde, I tændte for Danmark i dybest Mulm/en lysende Morgenrøde* ... *'Den skæbne ej til os'* er i det hele taget Munks samlede programerklæring, hans manifest, og burde have en artikel helt for sig selv.

Zeuthen skulle renskrive digtsamlingen på maskine. Munks gode hustru, Lise, læste korrektur. Den 6. september afleverede Munk manuskriptet hos bogtrykker Rasmussen i Ringkøbing, hvor der i det kommende døgn arbejdedes på at klarlægge den som korrekturtryk. Allerede den 8. september bragte posten 1.-trykket til Vedersø Præstegård – det var på Lises 34-års fødselsdag. Hun var først på dagen cyklet ud til Vedersø Klit for nede ved stranden at være alene for en stund og nyde det vidunderlige sensommervej, hvor temperaturen havde sneget sig op på ikke mindre end 22,4 celsiusgrader.

Dengang arbejdede postvæsenet ud fra det gode motto, at posten skal frem – det var den jo allerede kommet, men den kom videre endnu. Munk pakkede under Ole Posts tilstedeværelse et eksemplar ind og skrev *'Til fødselaren Lise Munk.*

*Stranden. Vedersø Klit*'. Ole Post viderebefordrede den lille pakke videre vestpå og over klitterne, hvor han kunne overrække den til fødselaren, der blev meget lykkelig, da hun åbnede bogen og læste denne dedikation på den indvendige titelside: *'Til min dyrebare medstriderske*'.

Resten af formiddagen brugte Munk til at udsende bogen til venner og gode bekendte.

Mens Munk adresserede bøger her på sin unge kones 34-års fødselsdag, sad dr. Werner Best i København og skrev det berygtede '8. september-telegram' til rigsudenrigsminister v. Ribbentrop. Dr. Best krævede i brevet en snarlig løsning af jøde- og frimurerspørgsmålet i Danmark ved anholdelse af ca. 6.000 danske jøder inkl. kvinder og børn for pr. tog og skibe, der rettidigt måtte beordres hertil, at borttransportere dem til tyske koncentrationslejre.

Han krævede endvidere opløsning af alle loger, som han skønnede, at de fleste ledende og fremtrædende personligheder var medlemmer af, anholdelse af de vigtigste frimurere og beslaglæggelse af logernes ejendom. Til det formål ønskede den rigsbefuldmægtigede at have stærke eksekutionsstyrker.

I dagtimerne arbejdede dramatikerens Kaj Munk nu på et nyt drama, enakteren 'Før Cannae', der foregår år 216 f. Kr. hvor digterens beundrede helt, den fønikiske diktator Hannibal ved Cannae – beliggende omtrent der, hvor 'hælen' er påsat Italiens 'støvleskaft' ved floden Ofantos udløb i Adriaterhavet – slog romerne, skønt hans hær var talmæssig underlegen.

Med iværksættelse af de omtalte og fore-

stående jødeaktioner i Danmark blev der oprettet et SS-korps, hvis leder blev Rudolf Mildner, der netop af dr. Best hentedes hertil. Det var Mildner, der blev hovedansvarlig leder for gennemførelsen af drabet på Kaj Munk.

Under et møde på Dagmarhus i midten af september nævnte næstkommanderende i efterretningsvæsenet Hans Wäsche Kaj Munks navn, der nu blev tilføjet listen af prominente danske personligheder.

Munk færdiggjorde 'Før Cannae', der, til trods for dets ringe antal af bogsider, er et af hans allerbedste skuespil blandt de i alt 69, som han nåede at skrive. Så kastede han sig over et bestillingsarbejde – en nyoversættelse af 'Apostlenes Gerninger', som forlaget Westermann i København havde bestilt.

På kong Chr. 10.'s 73-års fødselsdag den 26. september var Munk i Ålborg, hvor han prædikede i Vor Frue Kirke.

I prædikenen omtalte han først besættelsesmagtens nedgørende omtaler af Danmark. Derefter roste han den danske befolkning, men tilkendegav samtidig, at det kun er som syndere, hvad vi alle er, at vi kan træde frem for Kristus. Prædikenen sluttede med en hyldest til fødselaren, kongen, og hans dronning Alexandrine, som Munk omtalte som den eneste tysker, vi ikke ønsker ud af landet.

Mogens Zeuthen var en god 'præstelærling' for Kaj Munk at have i Vedersø Præstegård i de par måneder, han var der. Han renskrev 'Den skæbne ej til os', enakteren 'Før Cannea' og også 'Apostlenes Gerninger', der blev afleveret til forlaget den 7. november '43. Zeuthen underviste konfirmanderne, han afholdt gudstjenesterne og foretog husbesøgene.

Imens opholdt Munk sig på jagtmarkerne allevegne, fortrinsvis i Rejkjær og i sit eget jagtrevir, Lökkelykke.

Nazisternes terroraktioner under ledelse af Rudolf Mildner mod de danske jøder og frimurere sattes under forfærdelige scener i værk den 1. oktober 1943. Nogle blev pint og pryglet til døde, andre skudt ned på åben gade. De fleste blev i lastbiler fra opsamlingsstederne kørt til de ventende kreaturtogvogne, som de under råb og skrig masedes ind i, eller de blev tvunget om bord på skibene på Langelinie til afsejling mod fjernere kyster og derfra atter i togvogne til krematorierne. Men glemmes må det ikke, at de fleste danske jøder – ved gode og modige menneskers indsats – undslap nazisternes udryddelse. For størstedelen lykkedes det at flygte til det neutrale Sverige, hvor de kunne leve i sikkerhed.

'8. september-telegrammet' kom i første omgang til for Lise og Kaj Munk at betyde, at de tog Nina og teaterkritiker Frederik Schybergs lille søn, Morten til sig den 30. september '43 – det var dagen før aktionen iværksattes. Dette, og redningen af de mange jøder, lod sig kun gøre, fordi skibsfartsattaché G.F. Duckwitz, der arbejdede tæt sammen med Best, lækkede informationer om den forestående deportation til det jødiske samfund.

En søndag havde Zeuthen foranlediget en pengeindsamling i kirken til hjælp for jøderne. Initiativet var i allerhøjeste grad velment. Men Munk rasede over det, fordi han mente, at det var en for billig og omkostningsfri måde, men en typisk dansk måde, at vise lidt sympati på. Han sluttede med at sige, at han ville rejse en sidste gang til København for nok engang

at sige danskerne sandheden. Den rejse blev skæbnsvanger for Kaj Munk – og for hele familien i Vedersø Præstegård!

Da det blev nazisterne bekendt, at Munk skulle prædike i København, og at han havde fundet en kirke at prædike i, nedlagde dr. Best forbud. Men han satte samtidig også Munk øverst på listen af personer, som skulle likvideres, allermost fordi Hitler ønskede at sætte ind mod modstandsbevægelsens åndelige bagmænd, hvor Munk altså var blevet den vigtigste. Uden at vide *dét* deltog Kaj Munk den 18. november i mindeforestillingen på Det Kgl. Teater i anledning af 200-året for digteren Johannes Ewalds fødsel, hvortil han havde skrevet epilogen 'Ewalds Død', der på grund af forbud mod at opføre Munk, blev opført under foregivelse af, at det var skuespilleren Holger Gabrielsen, der havde skrevet det lille stykke.

Under opholdet i København skrev Munk til pastor Helweg-Larsen og biskop Fuglsang-Damgaard, om der var mulighed for ham om at prædike i Helligåndskirken tre dage senere, søndag den 21. november. Kort fortalt: Aftalen kom i orden. Men da det blev dr. Best bekendt, nedlagde han forbud, der afsendtes til biskop Fuglsang-Damgaard, som modtog det sent om aftenen fredag den 19. november. Den 20. blev forbuddet kundgjort for Munk i bispegården, og Helweg-Larsen føjede til, at han ville aflyse gudstjenesten – dette til stor skuffelse for de mange mennesker, der var kommet for at høre Kaj Munk. Og også til stor skuffelse for Munk selv, der var villig til at trodse forbuddet.

Munk rejste straks hjem til Vedersø, hvor han arbejdede ikke blot på et nyt drama – dramaet om Paulus, 'Alverdens Urostifterne', men også på den prædiken, som



Lise og Kaj Munk sammen med deres fem børn i havestuen i Vedersø Præstegaard

han håbede, at han trods forbud alligevel ville komme til at holde i en af Københavns kirker.

Det blev i Københavns Domkirke hos pastor Anker Bliddal, at Munk prædikede for sidste gang i København. Datoen blev fastsat til søndag den 5. december 1943, klokken 15.00, hvilket Bliddal i et brev oplyste Munk. Efter den aftale skrev Munk den 25. november til Bliddal, at hans brev varmede ham midt i krysteri og forræderi, og at det var ganske utilbørligt, at kirken (ved pastor Helweg-Larsen) veg i søndags.

Om formiddagen torsdag den 2. december havde tyskerne afholdt militær øvelse i Vedersø Præstegård i parkhaven og på gårdspladsen og på det nærmeste terræn uden for præstegården.

Da larmen hørtes inde i havestuen, gik

Munk ud for at få at vide, hvad der skete. En dansktalende blandt soldaterne fortalte ham, at det her var en militærøvelse, og at de, der bar skråhuer, var englændere i modsætning til dem med stålhelme, som var tyskere. Da Munk fortalte Lise, hvad han havde set og hørt, spurgte hun, om de ikke skulle invitere 'englænderne' ind på kaffe? Kaj Munk mente, at det ville være godt, men de gjorde alligevel ikke alvor af det.

Tidligt fredag morgen den 3. december 1943 rejste Munk til København, den 5. prædikede han i Domkirken, der var næsten fyldt.

Se her, hvad Kaj Munk sagde om martyrsindet i prædikenen i Københavns Domkirke: *'Der var en læge i Midtjylland, der ved et selskab mellem troende mennesker rejste sig og foreslog: skal vi drikke Hitlers skål! Det var nu længe før den 9.*

april. En del af selskabet protesterede, og da råbte lægen: der er hundredtusinder, der er rede til at give deres liv for Hitler, hvor mange af jer kristne vil gøre det for Kristus? Det var ord, der ramte i hvert fald mig. Når kirken har stået så forholdtvis svag mellem de fremstormende ny religioner, så skyldes det ikke kirkens herre, der evig er den samme; men det skyldes os, kirken selv, der har mistet sit næstdyrebareste klenodie. Det dyrebareste klenodie er Kristus selv. Men det næstdyrebareste, det er martyrsindet, de kristnes martyrsind – ikke at de ville være helte og var bidt af den ærgerrighed, ikke at de var sjælesyge og fandt fornøjelse i selvpinsel, men at de elskede Kristus sådan, at intet offer til ham var dem for stort. Med dette martyrsind overvandt vi engang verden, og uden det vil verden overvinde os’.

En time før gudstjenesten havde biskop over Lolland-Falster Stift, Halfdan Høgsbro talt med Munk i Bliddals stue. Han havde, med henvisning til den forestående prædiken, spurgt Munk, om han kunne holde til et fængselsophold. ’Ingen duer ringere til det end jeg!’ lød svaret. Kaj Munk var fuldstændig klar over den risiko, han løb, men han var også ulykkelig over frygtsomheden.

Ind under jul 1943 var familien Munk til andegilde i Vedersø, der var en gammel skik i landsbyen. Gildet var ikke muntert som før i tiden. Der blev talt ikke så lidt om Munks Domkirkeprædiken. Men der taltes heller ikke så lidt om bunkersbyggeriet ude ved kysten. Munk sagde, at der var sket et skred i sognet, og at det var en skændsel, at folk hjalp tyskerne med at bygge fæstningsværker mod englænderne. ’Det er ikke arbejdsmanden,

jeg har noget imod, ham der skal have føden, men det er ham, der arbejder for profittens skyld og altså af begærlighed! De penge, han tjener, er judaspenge!’

Så sagde en af kvinderne: ’Ja, pastor Munk, det kan de sagtens sige. De har ikke selv været ude i et’.

Munk svarede: Der er ikke en aften, ikke én eneste aften, hvor jeg ikke tænker: I nat kommer de og henter dig af sengen klokken fire ...’.

Der taltes ikke mere om det emne.

Den 20. december 1943 var familien Munk på Lokkelykke, hvor Munk hele dagen var på harejagt. Mens han i fred og ro gennemtravede sit jagtterræn, kom lederen af den tyske efterretningstjeneste Wolfgang Söhnlein i adstadigt tempo på rekognoscering på cykel i Vedersø.

Han standsede først ved kirken, hvor han på kirkegården traf graver Anders Knudsen, der var i færd med at kaste en grav til Mariane Gravesen fra Kæret. Han spurgte graveren om vej til Vedersø Præstegård, da han skulle tale med præsten. Da han var blevet oplyst om vejretningen, sagde Söhnlein som en afskedssalut: ’I har vel de grimme tyskere herude?’ Anders svarede ikke på spørgsmålet. Men om den hændelse fortalte han længe efter til kirkebetjent Viggo Thornvig, der sagde: ’Havde du endda bare puttet ham i graven og hyllet ham til og kastet en anden til Mariane!’

’Ja, det skulle jeg have gjort’, svarede Anders og tilføjede: ’Men jeg vidste det jo ikke’.

Ude i præstegården opsøgte Söhnlein præstegårdsforpagter Kresten Berthelsen og dennes kone, Petra, over for hvem han præsenterede sig som rejsende i kontorartikler. Berthelsen fortalte, at præsten ikke var hjemme, så det var nok tvivl-



somt, at der kom en handel ud af det den dag. Det var ved middagstid, og Söhnlein blev inviteret på middagsmad, som han indtog. Over maden talte de om løst og fast: om præstefamilien, om gårdens og stuehusets indretning og om, hvorvidt Kaj Munks jagthunde var fredelige eller bidske. Familien Berthelsen var, ligesom Anders Knudsen, i god tro, og gav gerne deres viden videre til stor tilfredshed for Söhnlein. Han havde fået alt det, som han var kommet efter til stor lettelse for ham i det forberedelsesarbejde, der stod for døren, før han, som et vigtigt led af Peter Gruppen, skulle til Vedersø igen i begyndelsen af det ny år 1944. Men ikke for at sælge kontorartikler.

Omkring den samme tid i december '43 ankom modstandsmanden Børge Eriksen til Vedersø Præstegård. Det var Lise Munk, der åbnede døren for ham og bad ham komme indenfor. Efter at have hvilet sig lidt, fortalte han, hvorfor han var kommet. Han indledte med at sige, at han havde tætte relationer til Dansk Samling og Arne Sørensen og til modstandsgruppen 'Ringene'. Han fortsatte så med at sige, at hans rejse til Vedersø først og fremmest var gjort med henblik på at advare Munk, som han vidste stod øverst på nazisternes liste over terrorofre.

Han spurgte så, om han kunne tale med Kaj Munk, der opholdt sig i 'Stærekassen', hvor han arbejdede på 'Alverdens Urostifterne', som digteren ikke nåede at gøre færdigt. Lise gik op til Munk, men han afslog at tale med Børge Eriksen, der måtte rejse igen med uforrettet sag.

Munk forberedte julens og nytårets gudstjenester og prædikener. Den mest markante er nytårsdagsprædikenen 1944, hvor han ikke var i ornat og prædikede

iført sin overfrakke og med et højrødt tørklæde om halsen stående på gulvet ved trappen, der fører op til prædikestolen. Han kunne ikke lade være med at sige, at han ikke havde forventet, at hans 20-års jubilæum – 20-årsdagen for hans prøveprædiken i Vedersø Kirke nytårsdag 1924 – skulle fejres på denne måde. Men det var nødvendigt, fordi han, da han aftenen i forvejen forberedte sig til gudstjenesten, havde fået det sådan, at han vidste, at han ikke kunne gå på prædikestolen eller for alteret, fordi han var i dyb sorg og smerte over, at der var gået skred i det gode nationale sammenhold i sognet. *'Folk, der ikke har det behov, går i tyskerens tjeneste ... Det bliver ikke kristen gerning for dyre penge at sælge til tyskerne de æg og det flæsk, som vore egne stakkels arbejdsfolk i byerne har så hårdt brug for. Det bliver aldrig kristen gerning at stille sig til rådighed for uretten, enten det så sker af fejhed, griskhed eller tossegod fjelighed'*.

I prædikenen kom han endvidere ind på noget af det samme, som han havde sagt i en vedersøsk stue under det omtalte andegilde, nemlig at han, når han lagde sig til ro om aftenen, tænkte, at han ville blive afhentet om natten. Fæstningsværkerne mod englænderne og de derved indtjente judaspenge omtalte han også. Han nævnte nordmændenes kamp mod uretten, og sabotørerne fik rosende omtale: *'Det er dem, der tager sig på at vise Danmarks ansigt ... Næsten ingen danske menneskeliv har det kostet, mens de selv sætter liv og lemmer på spil – ja, sætter sig i fare for større ting end at miste livet'*.

Lærer ved biskolen i Hug, Gerhard Vad, havde som kirkesanger deltaget i gudstjenesten sammen med sin søster Gud-

run. Han fortæller: 'Et par tyskere havde desværre overværet denne time i kirken. Det opdagede vi først bagefter, og jeg husker, at Kaj Munk sagde: 'Hvad mon de ville her?' 'Næppe noget godt', svarede jeg, 'måske var de stikkere'. 'Lige meget', sagde pastor Munk, 'jeg vil ikke lade mig true eller kue. Jeg kunne godt "gå under jorden"; men jeg kan ikke bære at forlade min elskede hustru og mine kære børn, så må det briste eller bære'. Da han sagde det, har han sikkert tænkt på Børge Eriksen, som han aldrig talte med, og på mange andre, som på forskellig vis advarede ham.

'... så må det briste eller bære'. Hvad gjorde det få dage senere? Bristede det, eller bar det? En stor mands dramatiske død sætter gerne sindene i kog i tidens overophedede smeltedigel, der altid får lov til at småsimre i mange, mange år.

Kaj Munk holdt sin sidste prædiken i Vedersø Kirke 2. nytårsdag 1944, hvor han forrettede sin sidste barnedåb. Efter prædiken satte Munk sig på en af kirkebænkene. Kirkebetjent Viggo Thornvig kom som så ofte før efter en gudstjeneste i snak med ham.

Munk sagde denne dag til Viggo, at i går fik I læst og påskrevet, så det skal der ikke tales mere om, men når krigen er slut, fortsatte han, så må I ikke se skævt til hinanden. Viggo hørte, at Munk talte i anden person, da han sagde I. Det fik ham til at spørge Munk – sådan som Børge Eriksen også havde villet – om han ikke kunne rejse væk, så han ikke kunne blive taget. På spørgsmålet reagerede Kaj Munk hvast, da han sagde: 'Hvis I her i Vedersø tror, at jeg har det som en hund, der stikker halen mellem benene og stikker af, så får I tro om igen. Jeg bliver!'

Dåbsbarnet Bents forældre, Mary og Knud Overgaard, inviterede Kaj Munk og Lise på spisning, hvad Munk afslog, fordi han havde lovet den ældre Vedersø-kvinde Marie Halkjær at komme til hendes fødselsdag. Men han ombestemte sig. Da barnedåbsgæsterne skulle til at sætte sig til bords, kom Munk. Han sagde, at han havde sendt Lise til Mariens fødselsdag, så han ville gerne være med her. Han gav sig rigtig god tid. Talte længe med både Knud Overgaards far og Bents lidt ældre bror, Johan, som han tog på knæet. Emnet for samtalen med faderen var det samme som i samtalen med Viggo i kirken. Munk sagde, at han regnede med, at de snart kom og hentede ham og bragte ham i koncentrationslejr, og et ophold dér ville han ikke kunne holde til. Så kom Knud Overgaards far med denne udtalelse: "Var det ikke klogt at tage over til Sverige?" Se, i Kaj Munks optik skulle man ikke spørge, om det var klogt, eller om det nyttede, i den forstand. En sådan rejse ville jo have nyttet ham, og hvad så ...? "Nej", sagde han, *det kan man ikke, stikke halen mellem benene og forlade kone og børn!*"

Pastor Munk brød op ved 22-tiden, og han gik mod Marie Halkjærs hus.

Flere dage efter fandt Knud Overgaard Kaj Munks cykel, som han havde glemmt, at han havde stillet ind i tørvehuset. På bagagebæreren lå nogle papirer i en stor gul konvolut, hvorpå der som afsender stod *Arne Sørensen*. Cyklen fik lov til at stå længe der – i begyndelsen af det nye år 1944.

En måned efter Domkirkeprædiken og to dage efter anden nytårsdagsgudstjenesten kom Peter Gruppen den 4. januar 1944 og hentede Kaj Munk i Veder-

sø Præstegård. Da han stod over for sine bødler har han tænkt på noget af det, han sagde i Københavns Domkirke: *'Det dyrebareste klenodie er Kristus selv. Men det næstdyrebareste, det er martyrsindet, de kristnes martyrsind – ikke at de vil være helte og var bidt af den ærgerlighed, ikke at de var sjælesyge og fandt fornøjelse i selvpinsel, men at de elskede Kristus sådan, at intet offer til ham var dem for stort. Med dette martyrsind overvandt vi engang verden, og uden det vil verden overvinde os'*.

Det var hans urokkelige holdning og tro. Den kunne han slet ikke gå på kompromis med. Så måtte det gå, som det måtte gå! Det måtte bryde eller bære! Derfor kunne han roligt og fattet i afskedens stund omfavne Lise og sige *'Stol på Gud, Lise'* og lige så roligt og fattet lade sig føre ud i den ventende bil på gårdspladsen for at forlade kone og børn ... *de elskede Kristus sådan, at intet offer til ham var dem for stort. Med dette martyrsind overvandt vi engang verden, og uden det vil verden overvinde os...*

Kaj Munk havde ikke stukket halen mellem benene! Han var, trods advarsler, blevet på sin uriaspost, hvor han kompromisløst havde talt Roma midt imod lige til det sidste. Det fik de danske kommunister, som stærkt bidrog i modstandsarbejdet, til at sende en krans til Kaj Munks bære. På kransebåndet, der er med hammer og segl, står ordene: *Tak for din Dåd*.

Det er datteren Inger Solvej, der sagde: *'Min far gav sit liv for Danmark'*. Det er rigtigt; det gjorde han. Kaj Munk bragte det største offer, et menneske overhovedet kan bringe. Men vi må ikke glemme, at det samme gjorde også hans familie, da den måtte give afkald på ham – hans

unge kone på 34, og de fem børn i alderen 13 til 5 år.

Alligevel er der en vis stolthed over Inger Solvejs ord. Men det er utænkeligt, at hun har takket sin far for hans dåd.

#### **Kilder:**

Dansk Politik under Krig og Besættelse, 1939 – 1945, I – V, v. bl.a. P. Munch og Vilhelm Buhl.

Odense 1946. A.C. Normanns Forlag A/S og Forlaget Arnkrone.

Bjarne Nielsen Brovst: Kaj Munk. Kri-gen og mordet. Forlaget Centrum, 1993.

Birgit Michelsen: Hjemme hos Kaj Munk. Det Danske Forlag. København 1946.

Viggo Thornvig: Oplevelser med Kaj Munk. Poul Kristensens Forlag, 1983.

Mange udgaver af Kirkebladet 'Vedersø' 1960 - 1991. Redigeret af sognepræst Christian Overgaard.

Værker af Kaj Munk som der hentydes til i artiklen.

Jon Høgh: Professor Peter Øhrstrøm, 70 år	5
Jon Høgh: Særudgaven Munkiana nr. 64 og dette Munkiana nr. 65	8
Magnus Moesgaard: Tale ved kransenedlægning på Kaj Munks grav i anledning af 75 året for hans død, den 4. januar 2019	10
Richard Riis: For lidt og for meget	11
Paul Gerhard Schoenborn: Hvordan en amatør kom til at oversætte Kaj Munk	13
Søren Daugbjerg: Gerhard Schoenborn - En enestående fortaler for Kaj Munk i Tyskland	19
Christian Hartung: Hvad lærer Kaj Munk os i dag i Tyskland	29
<hr/>	
Anmeldelse: Jon Høgh Arne Munk: "Lolland - under Solens Lysekrone!"	32
<hr/>	
Carl P. Behrens: Kaj Munks Blå Anemone - Danmarks nationale forårsblomst	35
Knud Erik Andersen: Hvordan argumenterer Kaj Munk?	38
Hans Kristian Jørgensen: Vi nærmer os Kaj Munks mindesten på Hørbylunde Bakke	47
<hr/>	
Forskningsartikel Jon Høgh: Kaj Munk i tiden 1943 - 1944	48